Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 122 (16732)

2003 чылдың СЕНТЯБРЬ 24, четверг

Ат салган шагы 18.00
Садар өртээ 3 рубль.

Селектор хурал

НЕДЕЛЯ ХУУСААНЫ БЕРГЕН

Дүүн Чазак Даргазының оралакчызы Сергей НИКОНОВ кожууннарның бо хүннерде кышка белеткели кандыг деңнелде келгениниң дугайында хуралды эрттирген. Хуралга республиканың чуртталга объктилериниң кыштаглаашкын талазы-биле харыысалгалыг удуртукчуларындан аңгыда, Москвадан болгаш Хакас Республикада төлээлер киришкен.

Баш бурунгаар медээлерден алырга, октябрь айдан эгелеп соор, 7-12 мм чедир өл-шык дүжер болгаш хар холумактыг сугтур чаъстыг хүннер үргүлчүлээр. Бо чылын кыш ындыг-ла кончуг соок эвес, агаарның ортумак температуразы 36-40 градус чедир соор, шыгы 130-140 хуу чедерин синоптиктер дамчыдып турар.

Кожууннарның кышка белеткелиниң дугайында паспорттарның белеткеттингени бо хүннерде 85-90 хууда чоруп турар. Кожуун төптериниң хөмүр-даш складтарында хөмүр курлавыры бар, 2003-2004 чылдың одалга сезонунга хереглелдиң 40 хуузу сөөртүнген, а чедери берге болгаш ырак черлерде чурттакчылыг кожууннарның (Тес-Хемниң О-Шынаа (17 хуу), Сүт-Хөлдүң Ишкинден аңгыда хөмүр сөөртүлгезиниң планы 100 хуу күүсеттинген. Ынчалзажок селектор хуралга Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Бии-Хем, Өвүр, Таңды кожууннар болгаш Ак-Довурак хоорайның чамдык объктилериниң кышка долузу-биле белен эвези илерээн.

Чүгле улуг-хүнден өске хүннерде эртенгиниң 8 шактан кежээкиниң 8 шакка чедир «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайындан план аайы-биле хөмүр сөөртүлгези чоруп турар. Бир эвес хөмүрнүң шынарының дугайында айтырыг тургустунуп келзе, кожуун чагыргалары Чадаананың болгаш Каа-Хемниң хөмүр-даш уургайларының бодунуң комиссиялары-биле кады сайгарып көөр кылдыр дарый дыңнадырын демдеглээн. Чыл эгезинден тура бо хүннерде 336.245 тонна хөмүр сөөртүнген. Хөмүр-даштың курлавыры Каа-Хем участогунда — 136.771 тонна база складтарда 22.666 тонна, Чадаана участогунда — 75.615 база складта 5334 тонна бары илерээн. Ол хөмүр чыл төнчүзүнге чедир чедер ужурлуг.

План езугаар алыр болза, чамдык школалар болгаш уруглар албан черлериниң одалга сезонун бо хүннерде эгелээр. Кышкы одалга сезонунче кожуун, объект бүрүзү белеткелдиг кирер дээш арткан каш хонуктарда шалыпкын ажылдаарын дыңнаткаш, чедир кылдынмаан паспорттар белеткелин сентябрьның арткан сөөлгү неделязында белеткээш, илеткээрин Сергей Никонов дыңнаткан. Ниитизи-биле кышка белеткел ажылы багай эвес чоруп турарын хынап келген комиссия кежигүннери чамдык черлерге боттары барып четкеш, оон алган тодаргай бадыткалдарын чогуур черлерге чедиреринолар чугаалаан.

Чимисмаа МОНГУШ.

Шуурмакта

АНЫЯКТАР – КОЛ КҮШ

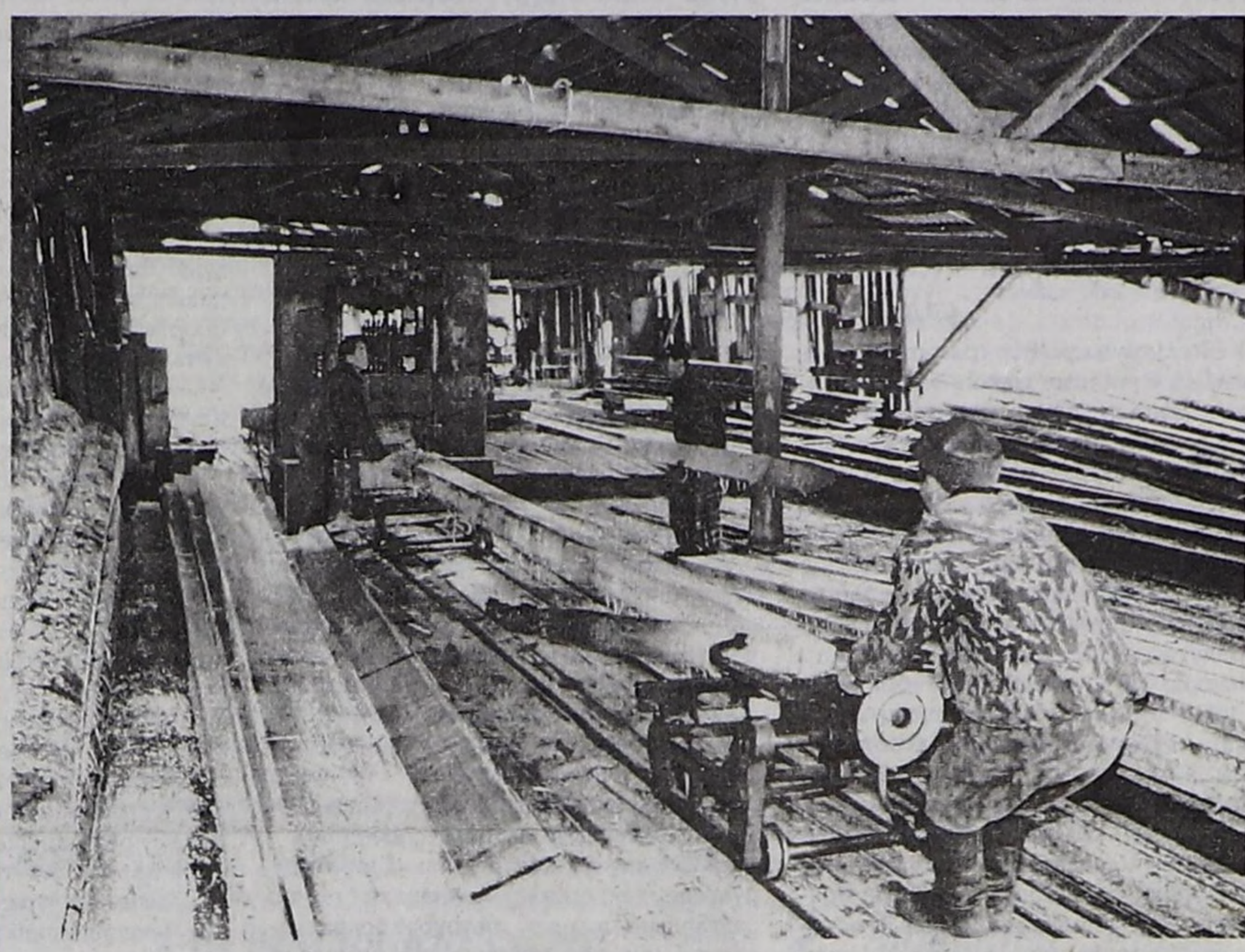

Республиканың арга-арыг ажыл-агыйларында көскү черни Тес-Хемниң арга-арыг ажыл-агыйы ээлеп турар. Ооң харыылап турар черлеринге Эрзин, Тес-Хем кожууннарның делгем девискээрлери хамааржып турар. Ооң бир онзагай талазы — бо зонада «Убса-Нуур ыйгылаажы» делегей чергелиг биосферлиг заповедник база турар. Ынчангаш арга-арыг ажыл-агыйының ажылдакчыларынга бедик харыысалга онаажып турар.

Эрткен чылгы арга-арыг өрттери ийи кожуунну девискээринге улуг когаралды чедирген. Оон чогуур түңнелди Тес-Хемниң арга-арыг ажыл-агыйы (директору О.Чөмбүрүк) үндүрген. Бо чылдың часкы өрттеринге шыңгыы белеткелди баш удур чоруткан. Олар чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын күштелдирип, тус черде турар суму чагыргалары-биле бир демниг ажылды чоруткан. Баш удур ап чоруткан хемчеглериң түңнелинде бо чылын арга-арыг өрттери эвээш болуп, улус ажыл-агыйынга улуг когарал чедирип шыдаваан.

Бүдүрүлге бодунуң иштики курлавырларын тургузар, саң-хөө айтырыгларын чедимчелиг шиитпирлээринче улуг кичээнгейни угландырып турар. Ооң тодаргай чижээ, бүдүрүлгеде пилорама, ыяш дилдирер цех доктаамал ажылдап турар. Арга-арыг ажыл-агыйы дилиг материалдары-биле бүдүрүлгелерни, сайгарлыкчыларны, чурттакчыларны доктаамал хандырып келген. Одаар ыяш-биле кожуунну албан, организацияларын хандырып турар.

Шуурмак суурда чаңгыс ажылдап турар бүдүрүлге ол. Ында колдуунда аныяктар ажылдап, бүдүрүлгениң кол күжү болуп турар. Ыяш дилдирер цехтиң ажылчыннары Руслан Сувакпит, Владимир Апан-оол, Ихтиандр Ооржак, Көкүү Николай ак сеткилдиг ажылдап, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: ыяш дилдирер цехиниң ажылчыннары ажыл үезинде.

В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ чуруу.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың 2003 чылдың сентябрь 20-де №378 Чарлыы-биле республикага харылзааның бедик мергежилдиг кадрларын белеткээринге ачы-хавыяазы болгаш хууда киирген үлүү дээш Сибирьде күрүнениң телекоммуникациялар болгаш информатика университединиң ректору **Валерий Пантелеевич БАКАЛОВКА** «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» Хүндүлүг атты үнүскан.

Ыдыктыг хүлээлге

ШЕРИГЖЕ АЪТТАНЫПТАРЛАР

Кидин-не эр бооп өзүп, доругуп, эзер дергизинден туттуна берген аныяк, чалыы оолдарның шериг албанынче аъттанып чорууру – эр хиндиктиг бооп төрүттүнген кижиниң хажыттынмас хүлээлгези. Езулуг эр кижи Төрээн чуртун камгалаары ыдыктыг хүлээлге деп медереп билип чоруур. Кандыг-даа ада-ие, дөргүлтөрелдери ажы-төлүн чаа дайын бооп турар хай-халаптыг черлерже чорудуксавазы билдингир. Ынчалза-даа эрес-дидим, чүреккир оолдар шеригже дидими-биле чоруп, шериг хүлээлгезин ак сеткилдиг, быжыг сагылга-чурумнуг, эки өөредилгелиг, шаңнал-макталдыг эрттиргеш, аалоранынга менди-чаагай ээп келирлер.

Сүт-Хөл кожууннуң шериг комиссариады шериг чоруур ужурлуг оолдарның белеткелин тус-тус черлериң эрге-чагырга органнары-биле демнежип, баш бурунгаар организастыг ажылдарны чорудуп турарындан шеригден дургуннап дезер чоруктарның саны сөөлгү чылдарда кызырлып турар. Шериг комиссариадында прапорщик О.Ю. Бызытпаа шериг назылыг оолдарның ада-иелери, эрге-чагырга черлери-биле быжыг харылзааны хүн бүрүде доктаамал чорудуп, чазын 25 оолдарны шеригже аъткарып, ажыл планын күүсеткен. Ол оолдар чурттуң аңгы-аңгы булуңнарында шериг хүлээлгезин чуруму эки диртип эрттирип турарлар. Ылаңгыя Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Суг-Аксы суму чагыргаларында шериг чоруур оолдар-биле харылзаа ажылы организастыг байдалда.

Ам удавас күскү келдириишкин-биле бистиң оолдарывыс шеригже аъттаныптарлар. Ынчангаш шериг чоруур назылыг оолдарның кадыкшылын баш бурунгаар хынадырыбиле эмчи шинчилгезин шыңгыырадып, ажы-төлүнүң кадыкшылы дээш ада-иелер чогуур черлер-биле харылзаазын үспези чугула.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

ЮРИСТЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

5.5

ГАРАНТ
системадан хөйну билип алыр силер!

"Ажыын көөр" дилээшкин документилерниң үгле кезектерин экранга көргүзер

Респондентилерни азы корреспонденцияларны эргеоойлу медээзиниң -аайы-биле аайлап тодараткан турар.

Округтарның Федералдыг Арбитраж судтарының практиказы

ГАРАНТ системаның чаа хевири

тел.: (394 22) 1-20-44,
г.Кызыл хоорай, Үүлдүм, 40а, офис 414
e-mail: info@garants.ru, www.garants.ru

СИСТЕМА ГАРАНТ

Тыва Республиканың девискээринге аъш-чем чиг эдин болгаш продуктуларын сайгарары дээш контрольду күштелдирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2003 чылдың сентябрь 17 № 650 Кызыл хоорай

"Аъш-чем продуктуларының шынарының болгаш айыыл чок болурунуң дугайында" 2000 чылдың январь 2-де №29-ФЗ, "Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында" 1999 чылдың март 30-де үндүрген федералдыг хоойлуларны, "Тыва Республиканың девискээринге мал бажын камгалаарының болгаш учедунуң талазы-биле хемчеглер дугайында" Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2003 чылдың февраль 6-да №239 Чарлыын күүседири-биле база малдан алыр чиг эт болгаш аъш-чем продуктуларының, ооң иштинде мал болгаш аң-мең эъдинден продуктуларның айыыл чок болурун хандырар, садыг бүдүрүлгелеринде болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң саарылгазында турар продуктуларның шынарын экижидер, аарыглар нептеретпес, чоннуң хандырылгазын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Аъш-чем чиг эдин болгаш продуктуларын, ооң иштинде мал болгаш аңмең эъдин республиканың садыг бүдүрүлгелеринге болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлеринге сайгарарының Чурумун болгаш хүлээп алырының негелделерин бадылаар (кошкан).

2. Садыг бүдүрүлгелериниң болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң (өнчү хевири хамаарылга чокка) чонну мал продуктулары-биле ашкарып-чемгеринге норма-чижек актыларында көрдүнген шынзыдыг бижик чокта(ветеринария херечилелдери болгаш шынзылгалары, чогуур сертификаттар, шынарының дугайында шынзылгалар, бараан-транспорт бижиктери, таңма чок, таңмазын бүлүртүр каккан, марказы чок) продуктулар хүлээп алырын хоруур.

3. Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы ажылды хөгжүдер яамызы, "Тыва Республикада күрүнеиң санитар-эпидемиология хайгааралының төвү" деп күрүнеиң федералдыг албан чери, "Тыванын Стандартизация, метрология болгаш сертификация төвү" федералдыг күрүне албаны, Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының кеземче херээ истээр оперативтиг-истээшкин килдизи, садыг, бараанар шынарының болгаш хереглекчилериниң эргелерин камгалаар талазы-биле Тыва Республикада күрүне инспекциязының эргелели чуртта болгаш даштыкыда бүдүрүп турар мал продуктуларын садып алыр, бо доктаалдың негелделерин чайгылыш чок күүседир талазы-биле айтырыгларны өнчүнүң хевири болгаш чагырткан чери хамаарылга чокка садыг болгаш хөй-ниити чемненилгезиниң организацияларының болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчуларындан негээр.

4. Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитеди бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парладыр.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы ажылды хөгжүдер яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың сентябрь 17-де № 650 доктаалы-биле бадылаан

Республиканың садыг бүдүрүлгелеринге болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлеринге мал болгаш аң-мең продуктуларын хүлээп алырының негелделери болгаш садарының ЧУРУМУ

1. Бо Чурумну "Ветеринария дугайында" 1993 чылдың май 14-те №4979-1, "Аъш-чем продуктуларының шынарының болгаш айыыл чок болурунуң дугайында" 2000 чылдың январь 2-де №29-ФЗ, "Чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында" 1999 чылдың март 30-де №52-ФЗ Хоойлуларга, "Шынары багай болгаш озалдыг аъш-чем продуктуларынга экспертиза чорудар болгаш оларны узуткаар дугайында" Дүрүмну бадылаар дугайында" 1997 чылдың сентябрь 29-та №1263, "Аъш-чем продуктуларының шынарын болгаш айыыл чок болурун хандырар талазы-биле күрүне хайгааралының болгаш контролюнуң дугайында" 2000 чылдың декабрь 21-де №987 дугаарлыг РФ-тиң Чазааның доктаалдарынга, Россия Федерациязының Чазааның болгаш Тыва Республиканың Чазааның өскедаа айтыышкыннарынга дүүштүр ажылдап кылган болгаш саарылгада турар мал продуктуларын дажыглаар, сайгарар болгаш шыгжаар ажыл-чорудулгалыг албан, бүдүрүлге черлери өнчүнүң хевири болгаш чагыртып турар черинге хамаарылга чокка ыяап-ла удуртулга болдурар болгаш күүседир хүлээлгелиг.

2. Мал, аң-мең эъдинден продуктулар хүлээп алыр бүдүрүлгелер болгаш сайгарлыкчылар дараазында негелделерни сагыыр:

2.1. Чуртка бүдүрген мал, аң-мең, куш эъттерин соодуп, доңуруп кааңда, коң эътти, ооң чартыын азы адыра кезип кааңда, ветеринарияның төгерик таңмазын какканда, "Садыг-делгелге төвү" КУБ-тун күрүнеиң ветеринария-санитар экспертизазының ветеринария эмчизи тыпсыр №4 хевириниң шынзылгазы барда, фермер ажыл-агыйлардан, хууда кижилерден, бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан хүлээп алыр.

Продукцияның ат бүрүзүнге ветеринария документилеринге дараазында чүүлдерни айтыр:

— чүүктүн угу (соп, белеткээн чери болгаш өске-даа);

— деңзизи;

— коң эът бе, чартыы бе, оон биче бе;

— ветсанэкспертиза чоруткан номери, хүнү;

— трихинеллезка аарыычал хаван, черлик хаван, адыг болгаш өске-даа аңнар эъди кирген болза, трихинеллезка шинчиишкин кылганының түңнели;

— продукцияны бүдүрген хүнү болгаш үези;

— бүдүрүлгениң ады болгаш адрези(продукцияны ажыглап турар черде).

2.2. Өнчүнүң хевири янзы-бүрү бүдүрүлгелерден, организациялардан болгаш сайгарлыкчылардан үлетпүрге болбаазыраткан аъш-чем продуктуларын хүлээп алырда, бүдүрүлгеге оларны сөөртүп келген транспортту, хааржактарын азы хаптарын маркалап айтыр:

— чуртка болгаш даштыкыга бүдүрген мал, аң-мең болгаш куш эъттерин үлетпүрге болбаазыратканда, оларны соодуп, доңурган, ветеринария таңмазын каккан, завод-белеткелчиниң номерин салган, өске-даа негелделерни айытқан турар;

— эът, сүт, балык гастрономиязының кылыглары;

— эъттен болгаш балыктан чартык фабрикаттарны сооткан, доңурган турар;

— балык, рак болгаш өске-даа далай продуктуларын, балык болгаш далай тывыжының гидробионтуларын болгаш объектилерин сооткан, доңурган турар;

— столоваяга чемненир чуургаларны хүлээп алыр.

2.3.Фермер ажыл-агыйлардан, хууда кижилерден, бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан эътти болгаш өске-даа продуктуларны хүлээп алырда, Тыва Республиканың Күрсанэпидхайгаарал төвүнүң бээри санитар паспорту, ол ышкаш девискээрлерде төптериң бээри транспорттуң санитар-гигиена негелделеринге тааржырының дугайында медээ херек.

2.4. Санитар-гигиена негелделеринге дүүштүр продукцияларны хүлээп алыр, шыгжаар болгаш сайгарар.

3. Бо Чурумнуң 2.2 пунктузунда айыткан продукцияларны шыгжаар черинче дараазында документилер барда чорудар:

— ветеринарияның шынзылга документилери (№2 хевириниң ветхеречилели, №4 хевириниң ветшынзылгазы), аңаа чүүктүн ветеринария-санитария байдалын, продукцияны бүдүрген черниң байдалын айтыр. Ветдокументилерни продукцияны бүдүрген черде ветеринария хайгаарал органнары бээр, даштыкыга бүдүрген продукцияларга Россияның девискээринче ол продукцияларны киир сөөртүрүн чөпшээрээн РФ-тиң Көдээ ажыл-агый яамызының ветеринария департаментизиниң чөпшээрелиниң номерин айтыр;

— тааржырының сертификаттары;

— шынар дугайында шынзылга;

— бараан-транспорт бижиктери.

4.Садыг бүдүрүлгелериниң болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң тускай төлээлери эът, субпродуктулар болгаш куш эъдин республиканың аъш-чем рыногунга садып бээр таварылгада садып алыр продукцияның бөлүк бүрүзүнге күрүнеиң ветеринария эмчилери №4 хевириниң шынзылгаларын бижип бээр болгаш бо Чурумнуң 2.1 пунктузунда айыткан медээлерни киирер.

5.Хөй-ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелери национал аъш-чем белеткээр үеде шөйүндүлерни хүлээп алырын болгаш ажыглаарын чөпшээреп болур. Аңаа№3 хевириниң ветхеречилелин бээр,чымчак эътке болгаш каңгырлыг субпродуктуларга—№2 хевириниң ветеринария херечилелин тывыскан турар.

6.Таңмазын бүлүртүн каккан азы таңма чок, ветсанэкспертиза эртпээн коң эъттерни болбаазырадыры база сайгарары-биле хүлээп алырын хоруур. Ындыг продукцияны тускай үскен ветлаборатория соодукчуларынга шыгжаары-биле хүлээп ап болур, ветеринария документилерин көргүскенде азы лаборатория шинчилелдериниң түңнелдерин алганда, оларның ветсанитарлыг айыыл чогу бадыткаттынганда бээр.

7. Эът аймааның айыыл чогун болгаш шынарын, кайыын келгенин бадыткап турар чөпшээрел документилер чокта чонга садары-биле дириг амытаннар болгаш куштар эъдинден кылган субпродуктуларны, ооң иштинде оларның чүрек, баарын, бүүрээн, дылын, ижин-шөйүндүзүн, үзүн болгаш балыктарны, эът, сүт, балык аймааның кылыгларын , осетр балык үүргенезин, чуурганы, ары чигирин хүлээп алырын болгаш ажыглаарын хоруур.

8. Малдың болгаш аң-меннің хавырган эъдин аъш-чемге, ооң иштинде назы четпээн уруглар болгаш өөредилге, кадыкшыдылга черлеринге ажыглаары-биле хүлээп ап база ажыглап болбас.

9. Эът садарын боттандырып турар садыг бүдүрүлгелеринге өнчүнүң хевири хамаарылга чокка, эът бузуп ажылдаар черлерни тургузар, оларны 23219-78, 7595-79, 7596-81, 7597-55 ГОС-ка сорт аайы-биле дүүштүрер, оларны эът сорттарының өртектеринге айтыр.

10. Күрүнеиң ветеринария хайгааралының күрветеринария эмчилери боттарының албан-хүлээлгезинге дүүштүр мал чиг эдин болгаш продуктуларын хүлээп алырының чурумун болгаш негелделерин план езугаар контрольдаар, документилериниң, таңмаларның шын-мегезин хынаар, хуусааларын, шыгжаар негелделерни болгаш ажыглаар чурумну сагып турарын, садыг бүдүрүлгелериниң болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң оларны ажыглап турарын контрольдаар, продукцияларны Күрветлабораторияга аппарып, ажыглап болур-болбазын хынадыр, чурумун тодарадыр болгаш херек апарза, узуткаар.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

• Хамаарышпас Күрүнелер Демнежилгезиниң (ХКД) Ялтага эрткен шуулганынга Россияның, Украинаның, Белоруссияның, Казахстанның Президентилери В.Путин, Л.Кучма, А.Лукашенко, Н.Назарбаев олар чурттарның чаңгыс аай экономиктиг девискээрин тургузарының керээзинге ат салган.Бо дээрге мурнундагы ССРЭ-ни катап тургузары эвес,а ооң киржикчилери чурттарның экономиказын хөгжүдериниң бурунгаар базымы, ССРЭ-ниң составынга турган өске-даа республикалар аңаа каттыжып болур дээрзин дөрт күрүнелериниң Баштыңнары дыңнаткан.

• Россия Федерациязының Президентизи В.Путин Кыргызстанның Президентизи Аскар Акаевти хүлээп алгаш, ийи чурттуң социал-экономиктиг харылзааларын улам быжыглаарының айтырыгларын чугаалашкан.

• Россияның Күрүне Думазының депутаттары чурттуң 2004 чылда күрүне бюджедин бирги номчулгага чугаалашкаш, хүлээп алган. Депутаттар бюджеттиң ийиги номчулгазын октябрьның ортан үезинде чугаалажырын дугурушкан, чүге дизе ол үеге чедир аңаа өскерилгелер болгаш немелделер киирери илдең апарган. Ооң-биле кады партиялар удуртукчулары: Г.Явлинский, Г.Зюганов, Б.Немцов олар бюджетке тааржынмаанын ажыы-биле дыңнатканнар.

• Россияның "Чаңгыс эп" партиязының съездизи Күрүне Думазының соңгулдаларынга ол партиядан киржир кандидаттарның даңзызынга Б.Грызловту, С.Шойгуну, Ю.Лужковту, М.Шаймиевти киирген. Съездиниң ажылынга Президент В.Путин киржип, чүве чугаалаан. — Дөрт чыл бурунгаар силерниң партияларны дээш бадылаан мен, шын кылган мен деп бодай-дыр мен. "Чаңгыс эп" партиязы парламентиниң хөй кезиин ээлээр-даа ужурлуг деп, В.Путин дыңнаткан. Съездиге кыска чапсар болур дей бергенде, В.Путин индирге үнүп келгеш, уламчылаан: "Партиялар аразында дискуссияларга киришпес мен. Күрдуманың депутаттарының эки ажылдаанынга өөрүп четтиргенимни илереттим".

• Россий-көрей кызыгаарда кызыгааржылардан аңгыда, эки турачы дружиналарның дайынчылары ажылдап эгелээни эки түңнелди берип эгелээн. Мөөгүлээр, каттаар болгаш өске-даа чылдагааннар-биле кызыгаар чуруму үрээр кижилер улусчу дружинниктерге бо-ла туттурар апарган.

• Улуг-хүнде Санкт-Петербургтуң губернатор соңгулдазынга соңгукчуларның 20-ден хөй хуузу киришкен, ынчангаш соңгулданы болган деп санаан, 9 кордакчыдан кым тиилээни ам дээрезинде билдинмес.

• РФ-тиң Чазак делегациязы Пекинде чеде берген. Кызыгаарга холбашкан айтырыгларны делегация чугаалажыр.

• Гуманитарлыг талага россий-кыдат комиссияның дөртку хуралының түңнелинде 2003-2005 чылдарда өөредилге талазы-биле кады ажылдажылга керээзинге ат салган. 2000 чылда Кыдаттың дээди өөредилге черлеринге 160 млн.ажыг студентилер азы Россияның бүгү чонундан хөй кижи өөренип турган. Үүгле бо чылын безин РФ-тиң дээди өөредилге черлеринде 4 муң кыдат оолдар, кыстар өөренип кирген.

(Агентилелдер медээлериндан).

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

Бир чагаага хамаарыштыр

ЧАЛГАА ЧОРУКТУҢ ХАЙЫ-ДЫР

Чоокта чаа үнген "Шын" солунга 16 харлыг ийи бичии дуңмаларлыг, Тере-Хая суур чурттуг С.Ховалыгның "Ындыг салым менде чок" деп муңгаранчыг чагаазын номчааш, олла дораан демир-үжүкче холум хаара туттуна берди. Бир дугаарында, чагааның ханы утказы, ийиде, ол бичии уругнуң угаан-медерели мени кайгатты. Бо чагаада сөс бүрүзүн сайгарып тургаш, бодумнуң санал-оналымны дарый киирери албан болу берди. Шынап-ла, бо бичии чагаада чугула деп санаарым үүлдерге доктаап көрейн.

Чагааның автору адын долузу-биле айытпаан-дыр. Үүге дизе уругнуң ада-иези багай үүлдү кылып болур. "Авам, ачам кайызы-даа ажыл чок, арагаалаар, бис оларны пособие акшавыс-биле азырап чоруур-дур бис. Олар «адрестерниң» ээлерин азырап чоруур. "Технарь" арага садып турар "адрестерни" соксадып, оларны кезедип шыдавас болган-дыр аа, суму чагыргазы, участок шагдаазы күш четпезин кайгаар-дыр мен" дээн кезек одуругларга доктаар бодай-дыр мен.

Көдээде-даа, хоорайда-даа ажыл чок деп үүве чок. Күзээр болза, кандыг-даа ажылды кыла каапкаш, акша-көпеекти ажылдап ап болур. Чижээлээрге, улустуң малын малдап, дузалакчылап, хой-өшкүзүнүң дүгүн кыргып берип болгай. Черлерде күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде эргелелдери часкы үеде ногаа, картофель, тараа үрезиннерин чединмес өг-бүлелерге халаска берип турар. Ону тарып болбаазырадып, чемге ажыглап, артыкшылдыын акша-көпеекке чедирип ап болур. Июль айның ийиги чартыындан эгелеп акша черде болгай. Кат-чимис, мөөгү, тоорук чыып садар, сигенни чулгаш, ширбиил, бажың чугайлаар кисточка кылып садар дээн ышкаш, эң бөдүүн ажылдар кыла бээр болза, хыын тып, харын-даа арагалаар чай чокталы берип болур. Арагалаашкынның бир дөзү — ажыл кылыр хөөн чок, чалгаа чоруктуң хайы-дыр ийин.

Кол-ла үүве — "технарь" «адрестерин» узуткаары. Үүгле Тере-Хаяда эвес, а чер-черлерде ол «адрестерни» участок шагдаалары, чагырга даргалары хамаанчок, кудумчуда бичии ойнап турган уруглардан баргаш: "Арага садып турар бажың кайдал?" дизе, билир боор эвеспе. А ол даргалар билбээчеңнеп, кулаан кызыпкан орарлар. Ол хамаанчок кандыг-бир кижи садып ап турда, көрбээчеңнеп эрте бээр. Бир эвес чиик өртектиг "технарь адрестерин" чок кылыптар болза, садыгның 50-60 рубль өртектиг водказынче чеже халдаар, бир-ийи хүн ап ижер, оон акша төнер болгай. Ынчан соксап, улаштыр арагалаашкындан чоорту чавырлып болур деп бодаар мен. Садыгжылар улуг өртектиг бараанын кайы хамаанчок үүлдерге орнавас, үргүлчү арага ижерлерге чегдирбес-даа апаар. Араганы чөпшээрелдиг садып турар садыгжылар-биле база ажылды чорудар болза эки. Чамдык садыгжылар пенсия, пособие алыр кижилерге чээлиге бериптери база бар болгай.

"Авам, ачам арагалаар боорга, суурда шыырак чурттап турар улус аар-саар ажылын оларга кылдыртып алгаш, базала арага-биле холун агартып каарлар" деп, автор хомудап бижээн. Чединмес, арагалаар өг-бүлелерге аар-саар ажылдар кылдыртып алгаш, арага ижиртпейн, оларның амыдыралы, ажы-төлү дээш сагыш човангыр болуп, акша-көпеек, аъш-чем, кедер идик-хеп-биле дузалаарын бодап, арага-биле актап каар арын-нүүр чок, чиижең чорукту болдурбайн көрүңер, эргим чонум! А чагырга чериниң хөй шалыңныг даргазы, ооң холунда ажылдакчылары, Тере-Хая дээрге бичии суур-дур, хүннүң-даа болза, өрегелерни эргип тургаш, кымнар бо хүн үүнү кылып турарын хыналдага ап, чон-биле сырый харылзаадан тудуп ажылдап көрүңер. Девискээриңер иштинге боттарыңарла "технарь адрестерге" хамаарышкан хоойлудан ажылдап кылып алгаш, ооң күүселдези дээш шыңгыы ажылдаар болза, дээштиг болур боор деп бодаар мен. "Технарь" араганы садып турар база ону бергеш, ажыл кылдыртып ап турар улусту чон мурнунга шыңгыы сойгалаар херек.

"Ам удавас школага өөренип эгелээр бис" деп муңгарап бижип турар-дыр. Чагааны автор бижип чорудуп турар үеде ТР-ниң Чазаа чединмес, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге дузаламчы акша берген болгай. Бо угбашкылар кандыг-бир чылдагаан-биле оон астыгып азы бердинмейн барган болза, ол хире түңнүг акша дузаламчызын чедирери эргежок чугула-дыр.

"Бир катап муңгарааш, бажыңга арагалаан улустуң "сартыын" ижип шенедим" деп бижээн. Бичии уруг муңгарааш, арагалап эгелээрин бодап, шенеп турар апарган-дыр. Мен бодаарымга, Тере-Хаяда үүгле чаңгыс ол Ховалыглар эвес, оондаа өскелер база бар боор. А кожуунда та чеже кижи бар үүве. Ынчангаш кожууннарда көжүп чоруур профилактика комиссиялары ажылын шалыпкын болгаш дээштиг шимчедир болза эки-дир. Келир үеде салгалывыс С.Ховалыг ышкаш элээди өөреникчилер-биле, оларның хүн бүрүде эң чоок кижилери болур башкылары-биле чугаалажыр болза эки.

С.Ховалыгның бо чагаазынга хамаарыштыр саналдарны, сүмелерни, бодалдарны чыып, дарый үүгле Тере-Хаяга эвес, чер-черлерге чон хуралдарын эрттирерин кожуун, суму чагыргаларынга сүмелээр-дир мен.

Сергей ДОНГАК.

Кызыл хоорай.

Чон аразында кижи

«АЛДЫН ХОЛДУГ» АВА

Лира Дукайлаңовна Монгуш Чаа-Хөл кожууннуң Кызыл-Даг сумузунуң даргазының социал политика талазы-биле оралакчызында 9 чыл ажыг ажылдап чоруур.Сумунуң чонунуң хөй кезии ногаа, картофельди, чиңге-тарааны тарып өстүрүп, инекти, аътты, хой-өшкүнү, дагааны азырап турар.

Лира Дукайлаңовна — бичиизинден-не ажылгыр, дузааргак, биче сеткилдиг кижи.Ол 1983 чылда Тыванын көдээ ажылагый техникумунуң бухгалтер салбырын дооскаш, "Ак-Туруг" совхозка күш-ажылчы намдарын эгелээн.1992 чылда өскен-төрээн суурунга "Ак-Хем" аттыг совхоз тургустуна бээрге, аңаа кээп улуг бухгалтерлей берген.Ажылынга кызымак, чон-биле быжыг харылзаалыг, коллективи-биле эп-найыралдыг база сумунуң хөй-ниитиниң, херээженнер эвилелиниң ажылдарының идепкейлиг киржикчизи.

Суму чагырыкчызы Күдер-оол Доржуевич Кара-Сал социал политика талазы-биле оралакчызынга Лира Дукайлаңовнаны ажылдадып алган. Сумуда чединмес амыдыралдыг өрегелериң социал амыдыралын ханы өөренип, оларның келир үези дээш база дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга сүмени кадып, даанган ажылынга кызымаан көргүзүп шыдаан.Ол хостуг үезин шын ажыглап билир,уран үүлге, спортка хандыкшылдыг, өг-бүлезинде быжыг сагылга-чурумну тургузуп, күш-ажылга уругларын өөредип чоруур ие.

Сумуда арага садар "адрестер"-биле удур туржуп, ону узуткаарынга үлүг-хуузун киириштирип, "технарь" садып турар улустар-биле чугааны үргүлчү чорудуп келген.

Лира Дукайлаңовнаның уруг-дарыы шупту 8 кижи: 2 кыс, 6 оол.Ооң харыылап турар сумузу — кожуунда үлегерлиг суурларның бирээзи.Кожуунга болуп эртип турар уран үүл көрүлделеринге, мөөрейлерге үргүлчү эки түңнелдиг черлерни ээлеп турар. "Шын" солуннуң доктаамал номчукчузу.

Лира Дукайлаңовна — бо кожуунда социал политика харыылап турар оралакчылардан эң хөй чыл ажылдаан ажылдакчы. Өг-бүлезиниң бүзүрелдиг даянгыыжы, дааранза, даараныр, аргыттынар, ус-шевер, «алдын холдуг» аваларның бирээзи.

Зоя МААДЫ.

Кызыл-Даг сумузу.

Айтырыг-харыы

ОЛ ШЫН БЕ?

Чаңгыс уруглуг, бот ие кижи мен. Айда алыр шалыңым — ийи муң ажыг рубль. Уруумга пособие акшазы алырда, ажылдап турар черимниң бухгалтериязындан шалың справказы дужаар апаардыр. Июнь айда ону дужаагаш, уруум пособиезин үш ай дургузунда албас болдум. Үүге дизе 6 айда шөлээ акшазы, үш айда аараан хуудус акшазы, беш айда шалың акшазы — шупту хары угда санаттынган. Ниитизи-биле чеди муң рубль алганым ол. Ынчангаш түңнелинде пособие акшазы албайн барганым ол.

Шөлээ акшазын шалың справказынга биживезе кандыг үүвел? Справкага үүгле холга арыг алган акшаны үүге бижип бербезил? Ай санында үндүрүгнү долузу-биле тыртары албан бе? Мээң ажылдап турар телеграф чериниң бухгалтериязы справканы ниити санаттынган түңге бижип турар. Оон аңгыда справка алыр дээш бааргa, "айның 10-15 хүннери эрткен соонда келиңер" дээр-дир. Ол шын бе?

Надежда КУУЛАР.

Кызыл хоорай.

РЕДАКЦИЯДАН. ***Бис бо айтырыгны Кызыл хоорайның социал камгалал комитединге тургузарывыска, дараазында харыыны берди: бо айтырыглар талазы-биле Надежда Айыровнаның ажылдап турар чери — федералдыг почта албанының эргелелиниң бухгалтериязы дорт харыылап бээр ужурлуг.***

Мындыг хевирлиг чагаалар республиканың кожуун, сумуларындан редакцияга бо-ла четкилеп кээр-дир. Бистиң чагыывыс: боттарыңарга хуудa хамаарышкан айтырыгларыңарны албан-организация, суму, кожуун черлеринче тургузар болза эки. Кандыгдаа айтырыгны шиитпирлээрде, хамаарышкан черлеринге барып, аңаа тургусса чугула.

АВТОБУСТУ АҢГЫЛАП БЕРГЕН

Хөй чылдар дургузунда чоннуң киирип келген дилеглерин барымдаалап, Сүт-Хөл кожуун чагыргазы Сүт-Хөл—Кызыл маршруттуг автобусту Кызылдың пассажирлер аргыштырар автотранспортунуң удуртукчулары-биле керээ езугаар дугуржулганы чоокта чаа тургускан.

Ол автобус неделяның чамдык хүннеринде Сүт-Хөл — Кызыл аразынга чоруур хүннерин, шактарын айтып,тускай хүн чурумун тургускаш, ону тодарадып чурумчуткан. 28 кижи олурар таарымчалыг, чымчак олуттарлыг чоннуң ыңай-бээр аргыжарынга автобусту аңгылап бергени чогумчалыг болуп турар. Ооң өртек-хөлезини чиик, бир билеттиң өртээ — 80 рубль. Он айның 1-ден эгелеп күш-ажылдың хоочуннары шуут халас чоруур.

Чоннуң аргыжылгазынга шак мындыг эки херекти кылганынга кымның-даа сеткил-сагыжы өөрүүр. Деңдески чазаглыг орукка автобус кандыг-даа шаптараазын чокка чоруп эгелээн. Кожууннуң эки ажылдыг "Айдыс" биче бүдүрүлгезиниң ээлери Алдын-кыс, Олег Лопсаңнар ук пассажирлер автобузунуң чолаачызының хонар черин ол-ла бүдүрүлгениң баазазында таарыштыр тургускан. Билеттерни база олар садып турар. Чолаачыны сүүзүннүг аъш-чем-биле хандырып турар. Аъш-чем, аңаа хонганының өртээн кожуун чагырганың хөреңгизи-биле төлээр кылдыр дугурушкан. Кожууннуң, сумуларның база кожуун төвү Суг-Аксы суурнуң чурттакчылары, чорумалдар чиик өртектиг автобуска олуруп, ол-бо черлерже чорук-херээн кылып, өөрүшкү-маңнайлыг чоруп турар апарганнар.

Автобусту хондурар черин баш бурунгаар сүмележип таарыштырган камгалалдыг албан черин тыпкан. Ол автобустуң турум чоруурун, арат чоннуң ажыл-херээ чогуп, чорумалдарга ааскежиктиг ак орукту, олча-омактыг болурун күзеп каалыңар.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Россияның чамдык төп солуннарында Тыва кышка белен эвес деп материалдар үнүп турар апарган. Ол дугайын тодарадыры-биле база сезон, план аайы-биле ажылывыс кылып, Кызыл хоорайда "Республиканың хөмүр-даш садып-саарар конторазы" КУБ-ка (күрүнеиң унитарлыг бүдүрүлгези) чеде бердивис. Ук албан чериниң чиңгине директору Амир Дудакович Ооржак бисти дораанна хүлээп ап, ажыл-агыйы-биле таныштырып эгеледи.

ХӨМҮР-ДАШ СӨӨРТҮЛГЕЗИ АДАКТАЛГАН

Шынга дүүшпес чүүлге бадыткал

Маңаа демдеглеп каар онзагай чүүл чүл дизе, Амир Дудакович ажылын тергиин эки билир болганындан бичии-даа артык чүве чугаалавас, хензиг када-ла дыка хөй сан-фактыларны адап кааптар кижи болду. Езулуг-ла бүгү-ле сагыш-бодалы ажылы-биле долдуна берген удуртукчу деп чүве оон-на илдең болду. Ооң чугаалаан чүүлдериниң кол-колун арай деп демдеглеп ап олурдум. Бир дугаарында ол ТР-ниң Чазааның август 1-де үндүргени "Республиканың Кыдыкы Соңгу чүкке деңнештирген, чедери берге девискээрлеринче хөмүр-даш сөөртүлгезиниң дугайында" деп доктаалынга хамаарыштыр кылдынып чоруттунган ажылдарны чугаалап эгеледи.

Республикада чедери берге 12 суурларже кышкы үеде одаар хөмүр-даш сөөртүп чедирер ажылче онза кичээнгей угланган турган. Түннелинде бо хүннерге чедир Мөңгүн-Тайга кожуунның Мугур-Аксынче 6812 тонна хөмүр-дашты план езугаар сөөртүр тургаш, 6997,9 тоннаны (харын-даа ажыр), Кызыл-Хаяже план езугаар 1300 тоннаны, Бай-Тайганың Кара-Хөлче 560 тоннаны, Өвүрнүң Саглыже 900 тоннаны, Ак-Чырааже 260 тоннаны чедирер тургаш, 264,0 тоннаны, Торгалыгже 635, Чаа-Суурже 470 тоннаны, Тес-Хемниң О-Шынааже 1291 тоннаны чедирер тургаш, 93,7 тоннаны, Үй-Шынааже 329 тонна чедирер тургаш, 64,0 тонна хөмүр-дашты тус-тузунда чедиргилээн. Мугур-Аксы, Ак-Чыраа, Торгалыг, Чаа-Суур суурларже хөмүр-даш сөөртүлгези ажыр күүсеттингилээн. Арткан суурларже хөмүр-даш сөөртүлгези ам-даа уламчылап турар. Бо каш хонуктарда-ла оларже хөмүр-даштың долузу-биле сөөртүп чедириптерин Амир Дудакович чугаалап олурду.

Эрзинниң Нарын, Мөрен суурларже хөмүр-даш шуут сөөртүнмейн турар. Чүге дээрге ук кожуунның чагырга даргазы хуу чолаачылар-биле керээ чарып, хөмүр сөөртүр акшазын оларда төлеп берип турар. Эрткен чылын бо кожуун хөмүр-даш талазы-биле дыка бергедеп кыштаан. Керээ чарып алганы хуу чолаачылары хөмүр-дашты болур-чогууру-биле сөөртүп шыдавас, үрелип азы куда-хувуй эрттирер дээш өскээр чардыгарының уржуу-биле берге байдал кончуг соок үелерде ук кожуунга тургустунуп турган. Ынчан ТР-ниң Чазааның база Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар талазы-биле яамының дилээ-биле "Республиканың хөмүр-даш садып-саарар конторазы" ол кожуунче хөмүр-дашты сөөртүп чедирип берип турган.

Бо чылын база ындыг байдалга кээри чайлаш чок. Ынчангаш Эрзин кожуунның "Республиканың хөмүр-даш садып-саарар конторазынга" өрези 4 млн. рубль ажыг бооп турар. **Эрзин кожууннуң чагыргазы күрүнеиң хөмүр-даш сөөртүлгези дээш берген хөреңгизин чөп ажыглаар болза эки-ле-дир ийин.** Сүт-Хөлдүң Ишкин суурже ында көвүрүү үрелип калганы-биле амдыызында хөмүр-даш сөөртүлгезин чорутпайн турар. Көвүрүгнү кылыпса-ла, ынаар хөмүр-даш сөөртүлгези дораан эгелеп, кыска үеде доосту бээр дээрзин дарга чугаалады.

Ынчангаш чедери берге суурларже чедирер 14609 тонна хөмүр-даштың 11126,9 тонназы сөөртүп чедиртинген. Хөмүр-даш сөөртүлгезинде "Республиканың хөмүр-даш садып-саарар конторазы" КУБ-биле Кызыл хоорайда 5 АТБ организациялары идепкейлиг ажылдап турар. Бо чылдың 8 айларының дургузунда ук бүдүрүлге республиканың кожуун, суурларынче 46 муң 278 тонна хөмүр-дашты сөөртүп чедирген. Сөөртүлге дээш үндүрген чарыгдал ниитизи-биле 1 млн. 58 муң рубль болган, ооң иштинде 539 муң рубль чоннуң хандырылгазынче үнген.

"Каа-Хем" хөмүр-даш уургайында 1 тонна хөмүрнүң өртээ 453 рубль. Оон аңгы Тываның кайы-даа девискээринге: Кызылга-даа, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хаяга-даа 1 тонна хөмүр-даштың өртээ 523 рубль бооп турар. Соңгу чүкке деңнээн немелде акша сөөртүлгеже кирип турар. Ынчангаш соңгу чүкке деңнээн девискээрлерже хөмүр-даш сөөртүлгези колдуунда доозулган. Өске девискээрлерже сөөртүлге кампаниязы кидин түлүк чоруп турар. Оон ыңай хөмүр-дашты боттары сөөртүп ап турар 6 кожуун: Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Барыын-Хемчик бар. Олар элээн чедиишкинниг ажылдап турар. Четтикпейн баар чамдык берге таварылгаларда бо бүдүрүлге оларга дузазын көргүзе бээр. Кышкы үелерде Тываның оруктарынга 100 хире "КамАЗ" маркалыг машиналар хөмүр-даш сөөртүр. Машиналар оон эвээжевес болза, чонну хөмүр-даш-биле хандырар ажыл дыка чедимчелиг болурун Амир Дудакович чугаалады.

Ынчангаш Россияның төп солуннарында Тыва кышка белен эвес дээн одуругларның шынга дүүшпезин херек кырында байдал бадыткап турар.

Борис ОНДАР.

ОЛАРНЫҢ ДУЗАЗЫ ЭВЕС БОЛЗА...

Кызыл хоорай чагыргазының даргазынга Дмитрий Калчанович ДОНГАК ажылдап эгелээш, дыка хөй чаартылгаларны кылган. Ооң бир чижээнге хоорай чагыргазынга кадык камгалал килдизин тургусканын хамаарыштырып болур. Ол килдистиң кол специализи Алекмаа Ондар-биле хоорайга хамааржыр эмнелгелериниң кышка белеткелиниң дугайында чугааны кылдым.

— Кызыл хоорай чагыргазынга кандыг-кандыг эмнелгелер хамааржып турар ирги, номчукчуларга таныштырып көрүңерем.

— Хоорай чагыргазынга 5 муниципалдыг эмнелгелер хамааржып турар. Оларга № 1 божудулга бажыңы, халдавырлыг аарыглар эмнелгези, дүрген дуза чедирер станция, диш эмнелгези база №2 поликлиника санаттынып турар. Мону черле республиканың чурттакчы чону эки сактып алза эки боор. Чүге дээрге, чамдык таварылгаларда, улус кайы эмнелге чери республика чергелиин, а кайызы хоорайга хамааржырын чедир билбейн баар чоруктар хөй. Ооң уржуундан хоорай чагыргазынче аңаа хамаарышпас эмнелгелериниң дугайында чаргы-чаалы хөйү-биле кирип турар. Хоорайга чагыртыр эмнелгелерни үстүнде адааным ол.

— Бо эмнелгелериниң келир кышка белеткели кандыгыл?

— Тускай тургустунган комиссияга шупту эмнелгелер кышка беленин илеткеп, паспорттарын дужааганнар. **Ол бүгүнү коллегия хуралынга чугаалашкаш, "шупту эмнелгелер кышка белен" деп түннелге келгеннер.** Эмнелгелериниң электри четкилерин, термометр, монометрлерин, чылыдылга системазының санитарлыг база техниктиг байдалдарын комиссия хынааш, аттестацияны эрттирген. Ам чүгле одалга эгелээрин манап турар.

— Септелге талазы-биле таныштырып көрүңерем, Алекмаа Сюр-ооловна.

— № 1 божудулга бажыңынга (Ш.Х.Хопуя) капиталдыг септелгениң чамдык кезээн кылган. Бо эмнелге чериниң крышазындан дамдылаар турду. Ону эде кылгаш, батареяларны, линолеумнарны бүрүнү-биле солааш, эде чаартылганы кылган. Өске эмнелгелер чер адааанда суг дамчыыр хоорзаларны солааш, кылыр ужурлуг септелгелерни дооскан.

— Ам мурнуңарда шиитпирлээр кандыг сорулгалар бар ирги?

— Чыл төнчүзүнде халдавырлыг аарыглар эмнелгези чаа оран-саваже көжүп кирер. Бо эмнелгениң ам туруп турар орансавазын канчаар ажыглаарын чугаалажып турар бис. Республиканың чурттакчы чонунуң үштүң бир кезии Кызыл хоорайда чурттап турар болгаш байдалывыс кончуг нарын. Ынчангаш хоорай чагыргазы кадык камгалал килдизин тургузуп, кичээнгейни чоннуң кадыынче угландырганы кончуг таарымчалыг болуп турар. Дмитрий Калчанович Донгак боду баштап алгаш, хоорай эмнелгелерин кезип чорду. Ол дээрге чоннуң кадыы дээш улуг сагыш салыышкын-дыр.

Хоорайның чөөн талазынга № 2 поликлиниканың салбырын ажыдар сорулгалыг бис. Уруглар хүлээп алыр тускай салбырны ажыдарының база Чүлдүм кудумчузунда херээженнер консультациязының бажыңын алгыдарының дугайында хемчеглерни ап турар бис. Ылаңгыя херээжен чон хөй болганындан тар, бичии өрээлдерге оларны хүлээп алыры эмчилерге таарымча чок болуп турар.

— Ажыл-агыйга четпестер черле туруп келир болгай. Силерде байдал кандыг ирги?

— Бир-ле дугаарында, чүүдаа кылырга, акша айтырыынга үзер боор-дур. 2003 чылдың бюджедин бадылап турар үеде эмнелгелерге эвээш акша чарыттынары көрдүнген уржуундан дыка хөй бергедээшкиннерге таваржып тур бис. Эргиде ажылдап турган хоорай чагыргазының удуртукчулары бо айтырыгже кичээнгей салбайн турганы моон-на илдең-дир. Ам харын эмнелгелериниң септелгези, кышка белеткелинге хоорай чагыргазы, Кадык камгалал яамызы база ТР-ниң Чазаа акшатөгерикти немей үндүрүп берип турарынга өөрүвес аргажок. Оларның ачы-дузазы эвес болза, хоорайга хамаарышкан эмнелгелериниң кышка белеткели бир өске байдалдыг турар ийик.

Римма ЧАВЫНЧАК
чугаалашкан.

ОЛАРГА КЫШ КОРГУНЧУГ ЭВЕС

Хыраалыг кыш коданында мал-маган тудуп турарларга шыңгыы шылгалда болуру билдингир. Ынчангаш малдыг кижи кышка хынамчалыг белеткенири эргежок чугула, а мал чемин баш бурунгаар курлавырлап белеткеп алган кижилерге кандыг-даа кыш коргунчуг эвес. Кыштың чыккылама соогунда ийикпе азы чазын күш-деңгели арып-дора берген малды хөй хоолулуг сиген белеткеп алган кижи тургузу азырап, чудатпайн барып болур.

Сүт-Хөл кожууннуң төвү Суг-Аксы суурда өдээнде, коданында шээр-даа, бода-даа малды чылдың дөрт эргилдезинде доктаамал тудуп, азырап турар чамдык чурттакчылар кышка улуг "үүже" кылдыр эки шынарлыг, четчир сигенни кезип белеткеп алганын демдеглээри артык эвес. Оларга Суг-Аксы суму чагыргазының даргазы Кирилл Санчыевич Ооржак, хоочун киномеханиги чораан, ам хүндүлүг дыштанылгада Маадыр-оол Саспыкович Ондар, эки ажылдыг, шаннал-макталдыг арат, малчын Валерий Кертик-оолович Ондар болгаш өскелердаа өдээнде 2-3 сараат чедир сигенни кезип белеткээш, сөөртүп эккеп алгаш, хынамчалыы-биле кажаалап, өрт халаптан камгалалдыг черлерде кадагалап турарлар.

Суг-Аксы сумузу — өрегелери-даа, чурттакчыларының саныдаа хөй сумуларның бирээзи. Черле бо сумуда дузалал, мал ажыл-агыйлыг хоочун-даа, аныяк-даа чурттакчылары кышка улуг магадылалды тургузуп, шынаалардан, алаактардан, талдар аразындан сиген кезилдезин уламчылап турарлар. Кым эки шынарлыг, хоолулуг сиген кезип, белеткеп алган болдур, аңаа кандыг-даа кыш коргунчуг эвес.

Бораш ОНДАР.

Суг-Аксы суур.

ХӨЛДЕРНИҢ АЧЫ-ДУЗАЗЫ

Таңды кожууннуң девискээринде хөлдер хөй. Оларның эң улуу — Чагытай. Ол балык-байлаң-биле аажок-ла байлак. Аңаа чаа балыктарның үүргенелерин салып өстүрүп-даа турган. Шаанда улус шоолуг балыктавас үеде ол хөлдүң кырынга каш янзы куштарның хөйүн канчаар. Совет Тыва үезинде оон балыктаары көвүдээрге, куштар эвээжээн.

Чагытай хөлдүң чоогунда ындыг-ла ырак эвес 5 хөл бар. Олар дээрге Алгый, Чедер, Дус-Хөл, Хадың, Каък-Хөл ол. Ук хөлдериниң эң бичези — Каък-Хөл. Ооң суу база аажок дустуг, эриктери эм шынарлыг кара малгаштыг. Чоогунда ижер аржааны база бар. Элегес, Көк-Булуң чонунуң эң шыырак байлары аңаа чайлаар чораан.

Ынчангаш Таңдының девискээринде хөлдер чүгле эмнээр эвес, балык-байлаңныг, чоннуң мал-маган семиртир сериин чайлаглары бооп турар. Шагда болза кайда хөл барыл, ында хөй аалдар, мал-маган, хөй чон ырышоору чаңгыланып турар. Ынчангаш хөлдер тыва чоннуң амыдыралынга аажок улуг ужурдузалыг чораан.

Василий УЙНУКАЙ.

Тес-Хем кожууннуң 80 чылынга

"ӨШПЕС СЫЛДЫС"

1975 ЧЫЛ. Тес-Хем кожуунга бир дугаар ажылдап барган чылым ол чүве. Партия райкомунуң даалгазы-биле "Чодураа" колхозка сургакчылап чеде бергеш, ынчангы партком секретары З.Монгуш-биле малчыннар кезип чоруптувус. Алдын күстүн кайгамчык каас-чараш хүнүнде Тестиң унун көөрге, чаражын чүү дээр боор. Кайгамчык байлак оран. Чыжыргана сыпты халайтыр үнгеш, хүн карааанга чайынналып, кайы ырактан алдын-сарыг кылдыр көстүп турар. Ол үеде Тестиң унунга инек, хой, өшкү, чылгы имилеме чоруур чүве. Чылгы, инек эртен, кежээ-даа дөмей-ле, хондур-дүндүр оттап чоруур.

Ажылывыс аайы-биле ол ынчаар сургакчылап чорааш, кожуунуң ат-алдарлыг малчыны Иван Симчитович Данзурун-биле ынчаар танышкан мен. А херек кырында Иван Симчитовичини 1969 чылда көөр аргалыг болган мен. Тыванын колхозчуларының бир дугаар съездизи бооп турда (ынчан Кызылга өөренип турган мен), ооң делегадынга келген авамны эдерип, партия обкомунуң Чырыдыышкын бажыңынга чеде бээримге, хурал чаа эгелеп турар. Авамны киирипкеш, көрүп турарымга, ында бир өрээлден орден-хавыяазы-даа хөй, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады деп хөрек демдектиг, кижи ортузу чеде берген, шилгедек эр улуска үдедип алган, тук тудуп алган үнүп келгеш, хуралдаар залче киире берди. Орта турган даргаларның чугаазындан дыңнаарымга, Тес-Хем кожуунуң мурнакчы малчыны Иван Данзурун деп чугаалажып турар чораан.

ИЙИ ДУГААР УЖУРАЖЫЛГАВЫС Тестиң кыдыынга, ооң улуг ак өөнге аяк шайны ижип оргаш, хөөрежир аргалыг болган мен. Оон бээр колдуунда өннүктер болган бис. Чээрби хире чылдар иштинде Тес-Хем кожуунга ажылдап келгеш, Иван Симчитович-биле чеже катап ужурашпаан, чүнү хөөрешпээн дээр боор. Кезээде чон-биле ажылдап чораан болгаш, кандыг кижиге душпадым дээр. Ынчалза-даа Иван Симчитович ышкаш кижи ховар. Ооң ат-алдарының дугайында республика чону билир дизе, ында кандыг-даа хөөредиг турбас. Мооң мурнунда чылдарда ооң ажыл-ижиниң дугайында массалыг информация чепсектеринге доктаамал чырыдып турган. Чүге дээрге ол, бир талазында, республиканың ат-алдарлыг малчыны, кымга-даа билдингир турган, ийи талазында, Иван Симчитович үениң негелдези-биле чаартыкчы саналдарны, ол үеде партия, чазактың идип үндүрүп келген сорулгаларын амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг суртаалчы, боттуг ажыл-херектер-биле бадыткаарының төлептиг күүседикчизи чорааны шын-на болгай.

Иван Симчитович — амыдыралды кончуг үнелеп билир кижи. Мен ооң-биле кандыг-даа байдалга ужуражып келгеш, ооң туруштуун, кижизиин магадап ханмас мен. Шынап-ла, бургандан чаяаттынган төлептиг кижи. Бир мындыг таварылганы борта киирип көрейн. Партия Тес-Хем райкомунга ажылдап тургаш, ооң эге организациязының секретары турган мен. Партия райкомунуң ажылдакчылары дыштаныр хүнде чөпшээрел чок аңнап чорааш, элик өлүрген деп хуу херекти партия райкомунуң бюрозунга көрүп турган. Оларның аразында партия райкомунуң ийи секретары база бар. Бюро кежигүннери, кады ажылдап чораан ийи эжин камгалап, азы өскээр чугаалааарга, тодаргай үнелел берип чадап каан. Оларга көөрде, малчын, партия райкомунуң бюро кежигүнү Иван Симчитович тодаргай саналды киирип, оларның ажылынга дорт үнелелди берди. Бежен ажыг чылдар иштинде нам кежигүнү чорааш, коммунист деп адын арыг эдилээн кижилерниң бирээзи.

ООҢ-БИЛЕ ЧУГААЛАЖЫП КЭЭРГЕ, амыдыралы солун, намдары узун кижилерниң бирээзи. Ооң сактыышкынындан алырга, Калдак-Хамарның төөгүлүг оруун кылышкан кижилерниң бирээзи. Бүгү Тыванын чону кылып турган орукту, адазын эдерип чорааш, дузалажып турган үези-даа турган. МЧАЭ-ден эгелээш, колхоз тургузуушкунунга чедир ооң кылбаан-тутпаан ажылы чок. Каяа-даа ажылдап чорааш, кандыг-даа ажыл дагзып каарга, ону күзелдии-биле күүседип чораан.

Партия, чазак көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле улуг кичээнгейни салып, коммунистерни ынаар чорудуп эгелээрге, алыс боду нам кежигүнү кижи болгаш 1959 чылда "Чодураа" колхозка малчыннап эгелээн. Чаңгыс колхозка үжен ажыг чылдар иштинде хүндүлүг дыштанылгаже үнгүже малчыннап келгеш, бедик көргүзүглерни чедип ап келген. 1965-1971 чылдарда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгудуп чораан. Хой ажылын хөгжүдеринге эң бедик көргүзүглерни чедип алганы дээш 1971 чылда Ленин ордени-биле шаңнаткан. Беш чылдың түңнелдери-биле чедип алган бедик көргүзүглери дээш, 1976 чылда Октябрь революциязы орден-биле шаңнаткан. Бо орденниң статузу-биле алырга, кижи болганы шаңнатпас, ажыл-ижинге бедик көргүзүглерни чедип алгаш, Чазактың кандыг-бир ордени-биле шаңнаткан кижи шаңнадыр орден болган. Тывада бо орден-биле шаңнаткан санныг-ла кижи бар.

1984 чылда ТАР-ның ССРЭ-ниң составынга эки тура-биле каттышканының 40 чыл юбилейин байырлаар байырлалда Иван Симчитович Социалистиг Күш-ажылдың Маадырын аптар боор деп идегеп турдувус. Ол үеде республиканың дээди эргечагыргазынга ажылдап турган удуртукчулар каш чыл мурнунда көстүп келген "Россия" совхозтуң малчыны Сафроновка Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскаш, хоочун малчын И.С.Данзурунга ийиги Ленин орденин тыпсып каарга, шуут кайгаан мен. Ооң соонда маадыр болган малчынывыс, үр-даа болбаанда, алдын сылдызын кадап алгаш ,"көжүп чана" берген болгай. Ол дугайын Иван Симчитович ам-даа сактып чугаалап орду.

Иван Симчитовичиниң аалынга чеде бээримге, уруу-биле турар болду. Бежен ажыг чыл кады чурттааны Емчур угбай каш чыл бурунгаар "бурганнай" берген болду. Амыдырал ындыг болгай, соңнуг-мурнуг чоруур. Ол боду 77 харны базып-даа турар болза, ам-даа адак-бышкаа чиик, сергек. 500 ажыг хойну 50-60 ажыг инекти тудуп турар болду. Алызындан малчын кижи деп чүве ол-дур ийин. Оон өске кижи болза, чылыг бажыңга, суурга чыргалдыг чурттап олурар ийик. Чүрээнден малга бердинген болгаш, ол чок болза, чурттап албас хевирлиг кижи болду. Эрткен үени сактып, ажыл-ижин кысказы-биле мынчаар чугаа-лады:

— "Чодураа" колхозка чаңгыс мен эвес, ат-алдарлыг малчыннар база турган. Оларга М.Сувандии, Б.Сырат хамааржыр. Олар 100 хойдан 130 чедир хураганнарны камгалап ап турдулар. Ынчалза-даа олар доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап шыдавайн турган. Мээң ортумак көргүзүүм 100 хойдан 110-ну бадырбайн турдум. Чажырбас мен, эң бедик көргүзүүм 100 хойдан 128 хураганны камгалап алган чылым база турган. Колдуунда чаа уксааның чиңге дүктүг хойларын кадарып чордум. Тыванын кадыг-дошкун агаарынга тааржы берген тыва хойга көөрде, продуктулуг мал. Ынчангаш бистиң малчыннарның бедик көргүзүглерни чедип ап турган чылдагааны ында.

ЭРТКЕН-БАРГАНЫВЫСТЫ ЧУГААЛАЖЫП ОРГАШ, амгы рынок экономиказын канчаар бодап чоруурун сонуургап айтыра кааптым:

— Эрткен үе эглип келбес. Ам ону бактаан херээ чок, эки үелер турган болгай, ону чон чугаалажып чор. Рынок экономиказынче кирери чөптүг турган-дыр. Ону кончуг далаш, буу-хаа чоруткан. Частырыг мында болган. Ооң хараазы-биле чамдык ажыл-агыйлар буурап дүшкен. Самагалдай суурга турган бүдүрүлгелер колдуу шупту үптеттине берди. Ону угаан-сарыылдыг, рынок экономиказынга дүүштүр ажылдаткан болза, оода чамдыызын камгалап арттырып алыр аргазы турган болгай. Бир эвес рынок экономиказынче кирер дээш бүгү-ле ажыл-агыйны бодамчалыг чоруткан болза, мындыг сандаргай чорук турбас ужурлуг.

Социализм үезиниң частырыы кайда болганыл дээрге, күрүне өнчүзү биле хуу өнчүнүң аразында болган. Колхоз үезинде хуу малга устав тургузуп каан турду, оон хөй мал өстүрүпкен кижини даргалар көөр эвес. Ажыл-агый, шаңнал-мактал-даа аңаа чагдавас апаар. Мону өөренип көөр турган. Бо кадарып орар малым, ургларның каттышкан малы-дыр. Чылгы мал хөй турган, арыды оорлай берди. Мал өстүреринге бир шаптыктап турар чүве — оор. Сактып ор боор силер, шаанда сагбас инек Тестиң кыдыынга күзээр боор чүве. Ам көр даан, хой биле инекти кады кадарып чоруур-дур мен. Ажыл чок аныяктар, чединмес кижилер көвүдээн, ооң түңнели мындыг социал "хамчыкка" келген. Ниитилел тургузуунга өскерлиишкиннер турбайн аан, бо назыда көрүп-ле келдим. Рынок экономиказын таарымчалыг чорудар болза, чон чурттап, ажылдап өөрени бээр. Амдыызында берге, ооң бир эргилделиг үези эртип бар чыдары ол-дур — диди.

Иван Симчитович амыдыралды үнелеп билир кижи деп үстүнде база демдегледим, рынок экономиказынга удурланмайн, частырыглар болганынга хомудап орары чөптүг. Ол дээрге Россияның деңнелинде частырыглар-дыр. Шош соонда чудурук чайган херээ чок дээрле болгай, ам ону канчаар эдип алыр талазы-биле айтырыг чоруп турар. Экономикада болган ханы кризис бөдүүн көдээ кижилерниң амыдыралынга ханы салдарлыг болганын база демдегледи. Тестиң унунга чораан хараган дег малдың чиде бергени хоочуннуң сеткилинге хомуданчыг болганын база чажырбайн чугаалап орду.

АМЫДЫРАЛГА ООҢ ТУРУШТУУН, ШЫДАМЫЫН, БҮЗҮРЕЛДИИН рынок экономиказы база бадыткаан. Ажылчын, тывынгыр кижилер ниитилелдиң кандыг-даа байдалынга бодунуң туружун салбас дээрзин Иван Симчитович дорт-ла бадыткаан. Ооң назы-хары арай улгады берген-дир, оон башка 6-7 мунда хойну өстүрүп болур кижилерниң бирээзи.

Төлептиг кижилерниң ажытөлү база-ла оларны салгаан, чонунга хүндүткелдиг ажылдап чоруурлар. Олар — хойжу, зоотехник, бухгалтер, мал эмчизи, чолаачы деп ажыл-ишчи мергежилдиң кижилери. Уруу Нина Ивановна — кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы, Дарисю Ивановна — "Чодураа" күрүнеиниң каттышкан бүдүрүлгезиниң директору. Ажыы-биле чугаалаарга, Иван Симчитовичиниң чагыы-ла турган боор, ооң уруглары Нинадан эгелээш, "Чодураа" бүдүрүлгени бууратпайн, бут кырынга тургузуп кагдылар. Кожуунда чаңгыс сүт-бараан фермазы безин бо ажыл-агыйда камгалап арттынган. Алызында барып, бо ажыл-агый республикада дээре көдээ бүдүрүлгелерниң бирээзи болур дээрзинге чигзиниг турбас.

Данзуруннар маадырлыг, эрес-шудургу ажыл-ижи-биле боттарын эвес, Чодурааны, Тес-Хемни, ооң чонун алдаржыдып делгереткен. 20-ги чүс чылда кожуунуң ат-алдарын бүгү Тывага алдаржыткан ачы-хавыяазы дээш "20-ги чүс чылда Тес-Хем кожуунуң эң дээре хойжузу" деп атты "Чодураа" ажыл-агыйның хоочуну, ТР-ниң алдарлыг малчыны, ийи Ленин орденинин, Октябрь революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи Иван Симчитович Данзурунга тыпсыр деп кожуун чагыргазы тускай шиитпирни хүлээп алган. Ат-алдарлыг малчынның намдарын ажып көөрге, аныяк-өскенге өөредиг болуру чугаажок.

Сергей ХЕРТЕК.

ПЕДАГОГИКА

ШКОЛА-ГИМНАЗИЯ: НЕМЕЛДЕ БИЛИГ ДЕП ЧҮЛ?

Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязы 1989 чылда ортумак школа кылдыр ажыттынгаш, 1997 чылда гимназия апарган. Гимназия тургустунуп келгени-биле ажыл чүгле кичээлдер эрттирери-биле кызыгаарлаттынып болбас деп чүве билдинип келген.Информатика, интернет үезинде кичээл-биле кызыгаарланыр болза, школа амыдыралы солун эвес апаар, чаңгыс-аайлажы бээр. Өөредилгеге сонуургал чок чорук оон тыптырла болгай. Школа программазы-биле-ле өйлежип турарга, ургларның дээди өөредилге черлеринче киреринiң шылгалдаларын дужаап шыдавайн баар чижектер кайы хөй апарган. Келир үеде мергежилин ургулар боттарының күзел-сонуургалын езугаар шилип алырын канчаар чедип алырыл? Мындыг айтырыг тургустунуп келген. Ынчангаш школа "Диалектика болгаш экология" база улусчу педагогиканың үндезиннери-биле холбап тургаш,немелде билигниң системазын тургускан. Программа езугаар башкы бодунуң эртеминиң эргежок чугулазын билиндирбишаан, чаа чүүлдерни немей тып,эртемнер аразының харылзаазын калбарткан. Ургларның талантызын уран чүүл, театр дамчыштыр сайзырадып, бөлгүмнерге, студияларга эптиг байдалды тургускан. Немелде билигниң аңгы расписаниези бар. Программаларны чогаадыкчы езу-биле школаның байдалынга таарыштыр методкаттыжыышкыннарга тургускан.

Немелде билигниң деткикчилери, ургулар-биле ажылдаарындан чажам дивес башкылар тыптып келген. Ол дээрге О.К.Ховалыг,Н.В.Артемьева, А.Ч.Мөнге, О.С.Седей, А.Д.Дойбухаа, С.Ш.Толунчап, С.Л.Оюн, С-Ч.Шулуу-Маадыр, Зодч Дайнаа, А.К.Лопсан, С.Ч.Доржу дээш, оон-даа өскелер-дир. Оларның идепкейи-биле өөреникчилерниң сонуургалын барымдаалап, немелде билигниң программазы тургустунуп эгелээн. Тускай курстарга, хөй угланыышкынныг бөлгүмнерге, студияларга, факультативтерге ажылдаары-биле эртемденнерни, культураның алдарлыг ажылдакчыларын чалаан. Ынчангаш ургларны эртем ажылынга сонуургадырының аргаларын бодап, солун илеткелдерни эртемденнер кылып турар.

Эң баштай тургустунган Улусчу педагогика төвү класстан дашкаар ажылдарның эгезин салган. Чиңгине тыва байырлалдарны эрттиринге белеткел, тыва өгге аалчыларны хүлээп алырының езузу, тыва аъш-чемни кылып өөренири, ылаңгыя хоорай чурттуг ургларга, дыка солун. А янзы-бүрү бөлгүмнерге билиин бедидип, класстан классче шилчип келген ургулар доозупкаш, аттестат-биле кады тускай мергежилдиң шынзылгаларын ап турар. Ол доозукчуга ажылга кирип алырынга улуг деткимче дээрзи билдингир.

Школаның бир дугаар каъдында тип каан ак өгге улусчу чаңчылдарның кичээлдеринден аңгыда, аалчылар хүлээп алырынга ургулар барык-ла өөрени берген.

Улусчу педагогика төвүнүң соон дарый культура төвүн ажытканы-биле класстан дашкаар ажыл улам калбарган. Ургларның "Тос-карак" театры, уран чурулга, хөгжүм, ритмика, аас чогаал, танцы, шии бөлгүмнери ажылдап эгелээн, оларга ийи чыл бурунгаар журналистика бөлгүмү немешкен. Культура төвүнүң чедиишкиннери көстү берген: конкурстарга болгаш мөөрейлерге лауреаттар илерээн.

Немелде билигниң системазын улам сайзырадыры-биле башкылар тускай концепцияны школа-гимназияның директорунуң удуртулгазы-биле тургускаш, каш чыл бурунгаар хүлээп алган. Ук концепцияның бир пунктузунда чаа театр-планетарийниң тудуун эгелээри көрдүнген турган. Ол идея амыдыралга боттанган. Аңаа директор биле ургулар театрының удуртукчузу, РФ-тиң алдарлыг артизи Син-оол Оюннуң киирген үлүү улуг.Оонмоон акша-хөреңги дилеп турда, театр-планетарийниң проектизин езугаар тудуп шыдаар специалистер чалап турда база үе эрткен, ынчалза-даа сорулга чедип алдынган. Тудугга тускай чер-даа хереглеттинмээн. Школаның крышазынга ол бедип үнүп келген. Ам улусчу педагогика, культура төвү, театр-планетарий каттышкаш, немелде билигниң төвү болу берген. Театр-планетарийниң көжегези ажыттынгандан бээр ооң сценазы куруглаваан. Янзы-бүрү эртемнерге сценажыткан кичээлдер үзүлбестээн. Кичээлдерге өөредилгези кошкак ургларның сонуургалы бедип, талантызы көстүп кээп турары өөрүнчүг.

Театрдан үнгеш, кадыр чадабиле бедип үнүп-ле орар силер, сактырга-ла, дээрже чоокшулап орган ышкаш болур. Үнүп келирге, улуг телескоп салып каан бичии өрээл бар. Ол школаның бир ыдык чери деп болур.Чүс катап дыннаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээре дээн ышкаш,телескопту сонуургап көрбестиң аргазы чок. Кежээликтей сылдыс караа көстүп кээрге, телескоп дузазыбиле оларны көөрге, мыя бо ышкаш боор.Дээрде салдаан булуттар, «Чеди-Хаан» каракка чуруттунуп чыдып каар.Ийи улуг телескопка немей дериг-херекселдерни садып алыр болза, бичии обсерваторияны тургузуп ап болурунуң аргазы бар, школаның удуртулгазы ону база бодап турар.

Театр-планетарий ажыттынганы-биле школада немелде билигниң системазы долузу-биле ажылдап кирипкен. Ында өөренип турар ургларның 80 хуузу немелде билиг системазында кирип турар. "Алдын-Сай" танцы бөлгүмү, бичии ургларның "Шыяанам" деп танцы бөлүү, хөөмей-сыгыттың "Амырга" бөлүү — шуптузунуң ат-сураа билдингир болу берген. Сески классчы Аржаана Куулар "Хамнаарак" ыры мөөрейинге бирги черни алгаш, "Океан" лагеринче дыштаныр путевка-биле шаңнаткан. А бичии ыраажыларның бөлгүмү школа сценазының доктаамал каастакчылары апарган. Школаның коридорун ургларның чурулга бөлгүмүнүң ажылдары аян-шинчи киирип турар. "Ак-Терге" шыдыраа бөлгүмү тускай кабинеттиг. Разрядтыг ургларның саны чылдан чылче өзүп орар. Школаны доозупканнар безин келгеш, башкызы С.К.Ондар-биле шыдыраалап ойнаарынга ынак. Школа-гимназияга "Даңгына-2003" конкурсту, улаштыр хоорай школаларының аразынга ындыг мөөрейни Надежда Тыртык-Кара биле Син-оол Оюн кончуг солун кылдыр организастаан.

Эрткен өөредилге чылында ургларның кадыкшылынче кичээнгей салыры база бир чугула ажыл болуп келген.Күш-культура кичээлдеринден аңгыда, күш-дамыр экижидеринге дузалаар бөлгүмнерни немей ажыткан. Спортчу маргылдааларга кадыы кошкак ургларны киириштирип, оларның байдалын хайгаарап турар. Оон аңгыда оът-сиген, массаж-биле эмнээр тускай кабинет база бар.

Кызылдың школа-гимназиязында бүгү школаларда ышкашла ургулар өөренип турар. Өөредилгези экизи-даа бар, кошкактары-даа бар. Талантылыг, талант чок-даа ургулар өөренип турар. Оларны чаңгыс өг-бүле кылдыр каттыштырып турар чүве – школа. Ынчангаш башкылар коллективи өөреникчилери школаны доозуп алгаш, ажылагыйга тургустунуп алырынга, мергежилин сонуургалының аайы-биле шилип алырынга дузалаар сорулга-биле немелде билигни бээринче сагыш салып турар. Бо ажылга кол дузалакчылар — ада-ие, социал камгалал ажылдакчылары, психологтар, уран чүүл ажылдакчылары, немелде билигниң педагогтары. Ургулар дээш сагыжы аарып чоруур бо ажылдакчыларга дилээр, чогаадыр ажылынга чедиишкиннерлиг болгаш кадыкчаагай, төнмес энергиялыг болурун күзедим.

Раиса ЯНДАРА,
журналист.

КЫРЫВАС-ТЫР

Баштың дүгү агарза-даа,
Башкы кижи кырывас-тыр.
Сентябрь бир чедип кээрге,
Сергек, чииги дам-на
баар-дыр.
Делбиң кулактыг оолактың
Дептеринде «А» деп үжүүн,
Вальс ойнаан доозукчунуң
Баштайгы чаш ынакшылын —
Дөгерезин деткип чаптаан,
Төөгүзүн билир болгаш,
Курзук диштиг чассыгбайлар
Куду-чамы сиңген болгаш,
Көвей чаштар аразында
Хөглүг-омак чоруур болгаш,
Өөреткен сургуулдары
Өөрүшкүнү сөңнээр болгаш,
Ажыл-ишче шымны берген
Аныяксыг чаңныг болгаш,
Баштың дүгү агарза-даа,
Башкы кижи кырывас-тыр...

Оссур ТАРАА.

Тээли суур.

(Гонорарын ынак солунумга).

БУЯННЫГ ШУУЛГАН

Республиканың школаларында чаа өөредилге чылы эгелээн. Чурттакчы чоннуң амыдыралында дески, чаагай чүве кайда боор.Ону кижилер билир. Идик-хеп-биле ургларын чедир хандырып шыдавас, амыдыралы чегей өг-бүлелер хөй болгай, ынчангаш школаже ам-даа өөренип келбээн ургулар бар болуп турар. Ону баш удур билип, берге байдалдан уштунары-биле Чазак ачы-буян марафонун республика девискээринге эрттиреринiң дугайында доктаалды үндүрген.

Чаа өөредилге чылынга белеткелге хамаарыштыр бергедээшкин Ак-Довурак хоорайны база оюп эртпээн. Хоорай чагыргазының даргазы Владимир Монгуш мынча дээн:

—Ниитизи-биле хоорайывыстың бүдүрүлгелери,ажылагыйлары, садыг четкилери багай эвес ажылдап, чоннуң ботхуу амыдыралы экижип турзадаа,чединмес өрегелер саны хөй. Чүгле арагалаашкындан сандарап турар эвес,хай-халап, аарыг-аржык дээш, берге салым-чолга таварышкан иелер, адалар, кээргенчиг кижилер эңдерик. Чоннуң амыдыралын сегидери – чагырга чериниң ажылының кол кезээ. Ынчангаш хөй-ниитиниң күжүн кадып тургаш, чаа арга-хевирже кирип, чединмес чорук-биле демисежир апаар. Амдыызында чаа өөредилге чылын бүдүн-бүрүн эгелеп алыр дээш удуртукчуларны, хамаарышкан кижилерни чыып сүмелешкеш, ачы-буян марафонун эрттирер бис.

Шынап-ла, чагырыкчының чугаалааны олчаан ачы-буян марафону эрткен. Аңаа хоорайда социал хөгжүлде эргелелиниң удуртукчузу Ш.С.Саттың башкарылгазы-биле ажылдакчылар: Чодураа Олеговна Ооржак, Лариса Чалзаповна Ондар, социал педагогтар, класс башкылары ачы-буян марафонун эрттиреринге идепкейлиг киришкен.

Сентябрь 11-де Кадр-оол Сагды аттыг Культура ордузунуң мурнунда делгем шөлге марафонну эрттирген. Агаар-бойдусдаа таарымчалыг хүн болган, улус-чон-даа чыглып келген. Хоорай школаларының өөреникчилери-биле башкы С.С.Монгуштуң белеткээни танцы-самны чыылганнар сонуургап көрген. Ооң соонда хоорай чагыргазының даргазы сөс ап чүве чугаалааш, мынча дээн:

—Чаагай сеткилдиң дээжизин бараалгадып, амыдыралчурталгазы кызагдаан адалар-га-иелерге дузалажыры-биле чыглып келген идепкейиңерге өөрүп тур мен, ак-довуракчылар. Бистер, чагырга чериниң ажылдакчылары, ачы-буян марафонунга шуптувустуң бир хүнде ажылдаан акшавыска дең түннү шилчидерин шиитпирледивис. Силер база кижи бүрүзү үлүүнерни киирер боор силер деп идегеп тур бис.

Хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы С.К.Күжүгет чыылган чонга байыр чедирбишаан, бодунуң өмүнээзинден бир хүннүң шалың төлевирин база ийи шоодай картофельди, аъш-чем аймаан марафонга салган.

Арат ажыл-агыйлыг Ак-оол Шолбан-Бичеович Ооржак сөс алгаш, мынча дээн:

— Кижи бодунуң күш-ажылыбиле амыдыралче оруун тывар, мен база ындыг мен.Кызымаккай ажылдаар-ла болза, кижи деткимчени алыр.Тыва кижи чер биле малдан салдынмас болзала, амыдыралын салбас. Бодум өмүнээмден ажы-төлге дөрт шоодай картофельди болгаш өөредилге херекселдерин берип тур мен – дээрге, чыылган чон өөрүп, демниг адыш часкаашкыннары-биле үдээннер.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутады Марина Байыровна Монгуш хоорайга янзы-бүрү спортчу, культурлуг хемчеглерге доктаамал деткикчилеп, хөй түннүг акша-төгерикти берип келген. Депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, чон-биле быжыг харылзаалыг ажылдап чоруур чаңгыс чер-чурттуувус бо таварылгада база хол куруг келбээн. Ачы-буян кылдыр 5 муң акшаны ол салган.

Ачы-буян марафонунга дыка хөй организациялар ол хүн киришкен. Оларның оода чамдыызын адааргa мындыг: "Солаңгы ээрен" хамнар эвилели, школалар, ургулар садтары, иштики херектер килдизи база хуу кижилер. "Далайга дамзы дуза" дижири дег, хензиг-даа дуза өөрүнчүг болдур ийин. Чүгле ол хүн эвес, өске-даа хүннерде озалдаан, кандыг-бир чылдагаан-биле марафонга кээп шыдаваан организациялар, хуу кижилер ачы-дуза кылдыр үлүүн киириштирип кээп турдулар. Эң берге байдалдыг өг-бүлелерниң школа баар ажы-төлдерин долузу-биле хепкерген, 60 ажыг өг-бүлелерге боттуг дузаны чедирген. Ниитизи-биле чугаалааргa, Ак-Довуракта берге байдалдыг өг-бүлелерниң ажы-төлдери өөренип кирер аргалыг болганы ол.

Кожай-оол ХОВАЛЫГ.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

ТҮҢНЕЛ МАРГЫЛДААЛАР

Спартакиада-2003

Сентябрь 16-21-де ТР-ниң Күрүнеиң күш-культура болгаш спорт комитеди чыл эгезинден бээр эртип турар республика спартакиадазының түңнел маргылдааларын эрттирген.

ЧИИК АТЛЕТИКА

Совет Тыванын 5 чыл ою аттыг стадионга чиик атлетика маргылдааларынга 15 команда киришкен. Эр, херээжен командалар тус-тузунда 200, 400, 800, 1500 метрге чадаг чарышка, эстафетага база узунун халыырынга, ядро октаарынга маргышканнар.

200 метр хемчээлдиг чадаг чарыш маргылдаазынга 1-3-кү черлерни Кызыл хоорайның төлээлери Андрей Сыдым-оол, Александр Бабкин, Денис Туткин, Мариана Ермакова, Аясмаа Сат, Оюмаа Ондар олар алган.

400 метрге Вова Кузьмин (Кызыл), Андрей Сарым-оол (Кызыл), Отсюрен Маадыр-оол (Өвүр), уруглардан Мариана Чыргал (Кызыл), Ира Азизян (Кызыл), Лариса Ооржак (Өвүр) тергиидээннер.

Хостуг хүрешке делегей чемпиону, Олимпий оюннарынга Россияның шилиндек командазының кежигүнүнге кордакчы Лариса Ооржак **800 метрге чадаг чарышка** төрээн кожуунунуң адын камгалааш (Өвүр), 1 дугаарында келген. Ол сөөлгү каш чылдарда республиканың чиик атлетикага шыырак дээн спортчузу Ия Донгакты(Кызыл кожуун) бүдүн 1 секунда мурнай халып кирип келген. Доктаамал тренировканың ачызы ол-ла болгай. 3-кү черде Кызыл кожуундан — Буяна Ондар. Ооллардан кызылчылар Евгений Илюхин, Вова Кузьмин, Баир Аракчаа шаңналдыг черлерни чаалап алган.

1500 метр хемчээлдиг чадаг чарышка оолдардан Кызыл хоорайның төлээлери Баир Аракчаа, Уран-оол Монгуш, Роман Шагжы, уруглардан Ия Донгак (Кызыл кожуун), Аясмаа Сат (Кызыл), Ксения Илюхина (Кызыл) тиилээннер.

100-100 метр хемчээлдиг 4 кижи киржикчилиг **эстафетага** эр улус аразынга 1-ги черни Кызыл-2 командазы, 2-ги черни Өвүр, 3-кү черни Ак-Довурак командазы чаалап алган. Уруглардан Кызыл, Өвүр, Ак-Довурак командалары — шаңналдыг черлериң эдилекчилери. Эр улус аразынга 4 кижи тургузуглуг 400-400 метр хемчээлге маңнаар эстафетага Кызыл-1, Кызыл-2, Ак-Довурактың командалары шылгарааннар.

Узунун халыырынга Эрзинден Буян Чикчит, Сүрен Серембиль база Чеди-Хөлден Айдын Монгуш эң ырак шурааннар. Уруглардан Оксана Санчай-оол (Ак-Довурак), Аясмаа Сат (Кызыл), Айырмаа Күжүгет(Ак-Довурак) эки көргүзүглерлиг болган.

Ядро октаарынга уруглардан Белекмаа Соян(Кызыл), Саяна Хомушку (Ак-Довурак), Инна Намчыл (Таңды), оолдардан Александр Позябкин (Кызыл), Виктор Тыртык (Кызыл кожуун), Алексей Кузин (Кызыл) олар тиилекчилер болганнар.

Маргылдаалар команда аайы-биле болганда, спартакиаданың хевир бүрүзүнге командадан кежигүн киржири күзенчиг. Кандыг-бир хевирге киржикчи чок болган таварылгада команданың очкозу(саны) кызырлыр ужурга таваржып турар. Оюннарның түңнелинде чиик атлетикага республиканың бирги черин Кызыл хоорай командазы алган. Ийиги черде — Өвүр кожуун командазы, үшкү черде — Ак-Довурак хоорайның спортчулары.

Өвүрнүң чиик атлеттери.

ХОЛ БӨМБҮҮ

Хол бөмбүүнге зона аайы-биле маргылдааларга шылгараан эр-херээжен 4-4 командалар "Автомобилист" залынга маргышканнар. 3 хүн үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түңнелинде эр улус аразындан 1-ги черни "Восток"(Кызыл), 2-ги черни Чеди-Хөл, 3-күзүн Ак-Довурак командалары алганнар. Херээжен спортчулардан 1-3-кү черлерни Кызыл хоорай, Ак-Довурак, Кызыл кожуун командалары ээлээннер. Эң эки ойнакчылар Эрес Ооржак, Меңги Саая, Айлаана Оюн олар болган. Эң эки камгалакчылар Юрий Арапчор, Алдынай Монгуш, эң эки хадакчылар Тараачы Хомушку, Чинчи Дарган болганнар.

ШОЙ КӨДҮРЕРИ

Шой көдүреринге 60, 70, 80, 90 база 90 кг ажыр деңзилиг 5 кижиден тургустунган командалар сентябрь 21-де "Совет Тыванын 5 чылы" стадионунга күжүн шенешкеннер. Маргылдааның түңнелинде Кызыл хоорай, Кызыл, Өвүр кожуун командалары шылгараан.

ХҮРЕШ

Команда аайы-биле 3-3 кижиден тургустунган тыва хүреш маргылдаазынга 6 команда киришкен. 1-ги черни Кызыл хоорай командазы ээлээн (Маадыр Монгуш, Ай-Демир Монгуш, Кара-Кат Кенден). 2-гизин Өвүрнүң мөгелери Альберт Комбуй-оол, Ким Седен-оол, Ойнаар-оол Донгак ээлээннер. 3-кү черни ак-довуракчылар Чойган-оол Саая, Артур Ооржак, Игорь Ондар чаалап алган.

Спортчу оюннарның ниити түңнелдери-биле 2003 чылда республика спартакиадазының **1-ги черин Кызыл хоорай спортчулары, 2-гизин Кызыл кожуун, 3-күзүн Өвүр кожуун** командалары ээлеп турар. Спартакиадага спортчу хевир аайы-биле тиилекчилерге медальдар, хүндүлүг бижиктер, өртектиг белектерни тывыскан.

Келир 2004 чылда школачылар, студентилер, ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарының аразынга, инвалидтер аразынга дээш спартакиадалар болуп эрткилээр. А республика спартакиадазы Россияның составынга Тыванын бактаап киргениниң 60 чыл ою, Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чыл болган оюнга тураскаадып, биче Олимпий оюннары хевирлиг кылдыр эртер.

Чойганмаа САТ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ чуруу.

ТУДУГЖУ-ДАА, СПОРТЧУ-ДАА

Яков Салчакович Сарыг-оол — Тээли суурда чурттап олурар, 4 оол, 2 кыстың үлегерлиг адазы. Ол бо хүнде 58 харлыг. Яков Салчакович бодунуң спортчу чедиишкиннерин мынчаар тайылбырлаан олурар кижи. "Мээң мынчага чадаг чарыштарга киржип чоруурум дээрге-ле, баштай-ла күш-ажылымның ачызы деп санаар мен. Шагда шериг хүлээлгезин 3 чыл эрттиргеш келгеш, тудугга ажылдап киргеш, пенсия назыны четтим. Оон-на дыштанылгаже үнген мен. Назынымиштинде таакпы, арага ишпээнимден кадыым ам-даа экидир, ол база бир кол чылдагаан".

Яков Салчакович — "Күш-ажылдың хоочуну" медальдың эдилекчизи, янзы-бүрү соцчарыштарның доктаамал тиилекчизи болуп ажылдап келген мурнакчы тудугжу. Бай-Тайга кожуунунуң чагырга бажыңы, 2 каът аалчылар бажыңы, 2 каът эмнелге, Бай-Тал суурда 3 каът школа, Кызыл-Даг суурда улуг гаражтың тудуунга ооң киирген үлүг-хуузу эгээ-тинмес. Ол ам-даа эртенниң-не маңнаар чанчылдыг, ажыл-агыйы чай чокта безин кожуунунуң спортчу маргылдааларынга, мөге салырынга киржи берген турар кижи.

1996 чылда республикага чадаг чарыш марафонунга бир дугаар киришкеш, үш дугаар черни ээлээн. Ол-ла хевээр Тыванын кайы-даа булуңунга чадаг чарыш маргылдаазындан чыда калбас киржикчизи. Яков Салчакович бо чылын Сүт-Хөлге болган улуг чыышка 3-кү чер, Бай-Тайга наадымынга 2-ги, "Сүге-Маадыр" аттыг стадионнуң 3 чылдаанынга улуг назылыглар аразынга чадаг чарышка 1-ги чер, Барыын-Хемчик кожуунунуң "Хемчиктиң сылдызы" солуннуң шаңналы дээш база Ак-Довурак хоорай наадымынга чадаг чарыштарга ол 2-ги черлерни чаалап алган.

М-Т.ЧИМИТ.

Ак-Довурак хоорай.

Тыва оюннар федерациязы

Тевек, ча биле кара адары, кажык, сайзанак, шыдыраа дээш, тыва оюннарывыс — өгбелеривистиң биске арттырган үнелиг белээ. Ол оюннарывысты чүгле Шагаа байырлалында ойнап турарывыстан сайзырап нептеревейн турары хараадаңчыг. Тыва оюннарны организастап, маргылдаалар эрттирип, ону боттарывыс улам сайзыратпас болзувусса, олар чоорту чидип болурунуң айыылы улуг. Ынчангаш национал оюннарны сергедир болгаш чалыы өскенге ойнап өөредир, хандыкшыдар сорулгалыг ТР-ниң спорткомитединиң чанынга "Тыва оюннар федерациязы" хөй-ниитичи организациядан тургузар саналдыг мен.

Тевектиң 6 чүзүн хевири, ча адары биле кара адары, кажык, шыдыраа, сайзанак — угаан-медерел база күш-дамыр сайзырадырынга кончуг ажыктыг оюннар.

Чүгле тыва эвес, харын өске-даа чоннарның национал оюннарын өөренип база улуг-бичииге өөредир күзелдиг сонуургалдыгларны харылзажырынче кыйгырдым.

Виктор КУУЛАР.

Кызыл хоорай.

Национал оюннарның бирээзи

СЕНТЯБРЬ 27-ДЕ

Ча адары – тыва чоннуң национал оюннарының база бир онзагай хевири. Спорттуң бо хевири сөөлгү үеде көскүзү-биле делгереп бар чыдар болгаш аът чарыжы, шыдыраа, хоккей маргылдаалары-биле дөмей ол Олимпий оюннарының программазынче кирген. 1960 чылдарның эгезинде Тывага бир дугаар ча адарының спортун нептередип сайзыраткан эгелекчилер: М.Бавуу, В.Косарев, О.Чурурук, А.Кумаяк, Н.Чупина, В.Маннников, О.Лама дээш, өскелер-даа чүгле республика иштинге эвес, харын-даа зона аайы-биле болуп эрткилээн маргылдааларга киржип, шаңналдыг черлерни эккеп чораан. Оларның аттары төөгү материалдарынче кирген. А 70 чылдар үезинде ча адарының спорту республикага канчаар-даа аажок улуг сайзыралды алган.

Ол үеде ССРЭ-ниң спорт мастери В.Сырат бодунуң өөреникчизи Д.Кол-биле Кызыл хоорайга болгаш Тожу кожуунуң Тоора-Хемге ча адарының баштайгы секциязын ажыткан. Оларның өөреникчилери: ча адарының талазы-биле ССРЭ-ниң спорт мастери, бир дугаар херээжен кижи Раиса Тутатчикова, Галина Огнева (Тонтоева), Сергей Хоз-оол — олар делегей чергелиг, Россияның зоналар аайы-биле болуп эрткилээн маргылдааларга киришкеш, тиилекчилер болуп илерээннер. Оон бээр-ле Евгений, Раиса Тутатчиковтарның, Л.Щербинина, Г.Тонтоева, Д.Кол, С.Хоз-оол, В.Намчыл-оол, В.Саржат-оол — оларның удуртулгазы-биле Дүрген, Бай-Хаак, Балгазын, Арыг-Үзүү сумуларда болгаш Самагалдай, Тоора-Хем база Кызыл хоорайда ча адарының спортчу секциялары ажылдап турар. Ооң түңнелинде 28 ча адыгжылары Россия Федерациязының болгаш ССРЭ-ниң спорт мастерлериниң нормативтерин күүседип турар. Тыва спортчуларның аразындан Елена Тутатчикованың (Достай) спортчу чедиишкиннери республикага ча адарының школазын сайзырадырының эге дөжээ кылдыр салдынган.

Амгы үеде республикада спорттуң бо онзагай хевиринде 500 ажыг кижи хаара туттунган. Делегей чергелиг база Россия ареназынга эки деп үнелеткен баштайгы тыва ча адыгжылары: РФ-тиң алдарлыг тренерлери Е.Тутатчиков, Р.Тутатчикова, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы В.Сырат, Россия Федерациязының күш-культуразының болгаш спортунуң тергиини хүндүлүг аттарның эдилекчилери: В.Намчыл-оол, Э.Тагба — олар боттарының байлак дуржулгазын амгы аныяктарда дамчыдып берип чорууру чоргааранчыг. Оон-биле чергелештир РФ-тиң чыынды командазының кежигүнү, 2004 чылда Афиныга болуп эртер Олимпий оюннарының кандидады Е.Достай, РФ-тиң спорт мастерлери Евгений Ондар, Вита Куулар, спорт мастерлериниң кандидаттары: Алтан Ооржак, Айлана Хомушку, Ольга Чамзо болгаш аныяк спортчу Сонамай Кууларның чедиишкиннери бисти өөртүп, тыва спортту моон-даа соңгаар сайзырадырынга улуг үлүүн киириштирип турар.

Тыва Республиканың Ча адарының федерациязы федерацияның бир дугаар Кубогунуң байырлалы-биле спортка хандыкшылдыгларга байыр чедирбишаан, **сентябрь 27-де болуп эртер** ча адарының өөредилгезинче оолдар болгаш уругларны чалап тур.

Борис БАЛЧЫЙ-ООЛ.
ТР-ниң Ча адар федерацияның даргазы.

"Россия Федерациязынга күш-ажыл пенсиязының чыылда кезээн акшаландырарынга инвестиция хөреңгизиниң дугайында" 2003 чылдың июль 24-те № 111-ФЗ федералдыг Хоойлуга болгаш "Пенсия чыылдаларының хөреңгизин бүзүреп башкарар специализастаан депозитарийни болгаш эргелеп-башкарар компанияларны шилип алыр, олар-биле Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң аразында керээ чарар талазы-биле конкурстар дугайында" РФ-тиң Чазааның 2003 чылдың май 8-те №266 доктаалынга дүүштүр Россия Федерациязының Саңхөө яамызы 2003 чылдың август-сентябрь айларда чогуур конкурстарны эрттирген болгаш тиилекчилерни тодараткан.

"Камгалаттырган кижиниң инвестиция портфелин (эргелеп-башкарар компанияны) шилип алыр эргезин боттандырар дугайында" РФ-тиң Чазааның 2003 чылдың июнь 19-та №346 доктаалын күүседир сорулга-биле база камгалаттырган кижилерге чедингир дыңнадыры-биле инвестиция портфелин (эргелеп-башкарар компанияны) шилип алыр дугайында хамаатыларның билдириишкиннер долдурарынга эптиг байдалдарны тургузар, оларның эргелерин боттандырары-биле конкурска тиилээн дараазында компанияларның бирээзин шилип алырын сүмелеп турар.

Тайылбыр: РФ-те шилип алган 56 компанияларның аттарын пенсия чыылдаларынга хамаарылгалыг хамаатыларга эптиг болзун дээш орус дылга хевээр парладывыс.

Пенсия чыылдаларының хөреңгизин бүзүреп башкарар керээни Россия Федерациязының Пенсия фондузу-биле чарар эргелеп-башкарылга компанияларын шилип алыр талазы-биле конкурстуң тиилекчилериниң ДАҢЗЫЗЫ

ООО "Управляющая компания "АГАНА"
ИНН 7706219982
Инвестиционные портфели: 1) "Консервативный"; 2) "Сбалансированный".

ОАО "Управляющая компания "Алемар"
ИНН 5405175576

ООО "Управляющая компания "Альфа-Капитал"
ИНН 7728142469

ЗАО "Управляющая компания "Аналитический центр"
ИНН 7714243273

ООО "Управляющая компания "Атон-менеджмент"
ИНН 7701253764

ООО "Управляющая компания "Базис-Инвест"
ИНН 7703163072

ООО "Управляющая компания "ВИКА"
ИНН 7703339907

ЗАО "Управляющая компания АВК "Дворцовая площадь"
ИНН 4703029850

ООО "Управляющая компания "Доверие Капитал"
ИНН 7709391942
Инвестиционные портфели: 1) "Актуальный"; 2) "Сбалансированный"; 3) "Перспективный".

ЗАО "Управляющая компания "Ермак"
ИНН 5902350348

ЗАО "Управляющая компания "Золотое сечение"
ИНН 7715341450

ЗАО "Управляющая компания "Интерфин КАПИТАЛ"
ИНН 7702158961

ООО "Управляющая компания "КапиталЪ"
ИНН 7714148894

ООО "Управляющая компания "Менеджмент. Инвестиции. Развитие"
ИНН 7806123025

ООО "Управляющая компания "МЕТРОПОЛЬ"
ИНН 7706285907

ООО "Управляющая компания "Мономах"
ИНН 7723113390

ЗАО "Управляющая компания паевыми инвестиционными фондами "Монтес Аури"
ИНН 7701140866

ООО "Компания по управлению инвестициями "НационалЪ"
ИНН 7705394773

ООО "Управляющая компания "НВК"
ИНН 7710288918

ООО "Управляющая компания "ПАРК АВЕНЮ КАПИТАЛ"
ИНН 7707312335

ООО "Управляющая компания "Петровский Фондовый Дом"
ИНН 7825443207

ООО "Фондовая Управляющая Компания "Профессионал"
ИНН 7722268930

ООО "Управляющая компания "РЕГИОН-ГАЗФИНАНС"
ИНН 7701248637

ООО "Управляющая компания "РН-траст"
ИНН 7744001049

ООО "Управляющая компания Негосударственными Пенсионными фондами "Ростовская Трастовая Компания"
ИНН 6167065214

ООО "Управляющая компания "РУС-ЭНЕРГО"
ИНН 7722270922

ОАО "Управляющая компания "Система — Инвестментс"
ИНН 7704239292
Инвестиционные портфели: 1) "Сбалансированный"; 2) "Консервативный".

ЗАО "Управляющая компания "Тройка Диалог"
ИНН 7710183778

ООО "Управляющая компания "Финам Менеджмент"
ИНН 7744002606

ОАО "Компания по управлению инвестициями "ЯМАЛ"
ИНН 7703194377

ООО "Управляющая компания "Аккорд Эссет Менеджмент"
ИНН 7736213272

ЗАО "Управляющая компания "Брокеркредитсервис"
ИНН 5407191291
Инвестиционные портфели: 1) "Доходный"; 2) "Сбалансированный".

ОАО "Креативные инвестиционные технологии"
ИНН 7825489723

ЗАО "Лидер"
ИНН 5018026672

ЗАО "Металлинвесттраст"
ИНН 7709380235

ЗАО "Объединенная Финансовая Группа ИНВЕСТ"
ИНН 7710186602

ЗАО "Национальная управляющая компания"
ИНН 7716219043

ЗАО "Паллада Эссет Менеджмент"
ИНН 7710199697

ЗАО "ПИОГЛОБАЛ Эссет Менеджмент"
ИНН 7717033108

ОАО "Управляющая компания "Пифагор"
ИНН 7705136973

ООО "Управляющая компания "Портфельные инвестиции"
ИНН 7706111837

ООО "ПРОМЫШЛЕННЫЕ ТРАДИЦИИ"
ИНН 7721100460

ООО "РБ Эссет Менеджмент"
ИНН 7703302047

ЗАО "РЕГИОН Эссет Менеджмент"
ИНН 7730149408

ЗАО "РТК-ИНВЕСТ"
ИНН 7707014681

ЗАО "Санкт-Петербургская Центральная Управляющая Компания"
ИНН 7825107082

ООО "Управляющая компания "СИС"
ИНН 1435126890

ЗАО "Солид Менеджмент"
ИНН 7706150949

ООО "Управляющая компания ИНВЕСТ-ЦЕНТР"
ИНН 7718218817

ЗАО "Управляющая компания НИКойл"
ИНН 7702172846

ОАО "Управляющая компания НИКойл — Сбережения"
ИНН 7704144347

ООО "Управляющая компания НПФ"
ИНН 7444036805

ООО "Управляющая компания Промышленно-строительного банка"
ИНН 7825481139

ЗАО "Управляющая компания ТРИНФИКО"
ИНН 7701155020
Инвестиционные портфели: 1) "Консервативного сохранения капитала"; 2) "Сбалансированный"; 3) "Долгосрочного роста".

ООО "ФИНАНСОВАЯ ИНВЕСТИЦИОННАЯ КОМПАНИЯ ИНТЕРФИНАНС"
ИНН 7708158767

"Алдын" күстүң кежии

НОГААЛЫГ-ДАА, МАЛДЫГ-ДАА

Дөгээ дааның Кара-Хаак талазында баарында көрей сөөктүг Наталья Анатольевна Кимниң өг-бүлези дөрт дугаар чылын ол черни чурт кылып алган, ногаа, картошканы тарып, организациялар-биле керээ чарып ажылдавышаан, чонга ачы-дузаны чедирип турар. А Тывада олар ажы-төлү-биле катай 10 чыл чедир чурттап турар. Чер-биле ажылдаар салым-чаяан оларның ханында салгалдан дамчаан деп болур, бо чылын олар 3 га черни ажыглалга киирген. Аңаа бистиң агаар-бойдузувуска тарып болгу дег бүгү-ле үнүштерни тарааш, шаа-биле дүжүттү алганнар. Кызылдың 1 дугаар профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулдары чазын 40 соток черге картошка тарааш, оон бо күзүн 100 шоодай чедир дүжүттү ажаап алган.

Бир эвес соок хаттыг чаъс май айда таварышса, ажырбас, а июньда агаар ынчаар чүдерей бээр болза, тарылга үезинге, тараан үнүштүң баштайгы өзүмүнге багай болур дээрзи херек кырында бадыткаттынганын Наталья Ким шынзыдып чугаалады. Таптыг-ла алды айда ийи катап чагган соок чаъста тарып алган арбузунуң сывының дазылы ирээш, дүжүт бербейн барган, ооң-биле катай морковтуң, чигирзиг перецтиң үнгени чер албаан. Арткан культураларны шаа-биле ажаап алырының аргазы бар болган.

Бо өг-бүле черни арендага доктаамал алган соонда, оларны хууда сайгарлыкчылар кылдыр санаар апаар. Олар ногаа, картошка тарааш, керээлиг организацияларынга дужаар, боттары сайгарып акшаланырындан аңгыда, рассаданы тарып өстүргеш, бо чылын Зубовканың, Аржаанның ажыл-агыйларынга капустаның орай быжар "Белорусская" деп сортун, өйүнде быжар "Славаны" база эрте быжар сорттарның рассадаларын берген.

Чер ажылындан аңгыда, моон соңгаар мал өстүрер сорулганы база салып, бо хүннерде өдээнде 6 өшкүнү, төрүүр 6 баш хаванны бичии оолдары-биле, дагааларны, төрүүр казыраны тудуп турары солун. Мал чемин тускайлап кезип белеткевээн, база-ла дүжүдү-биле орнажып садыглажып алырын планнап турар. Малдың кажаа-хораазы бар, чүгле кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын чорудуп, кажаа-хораа септелгезин, сиген-ширбиил сөөртүп чедирилгезин чорудары арткан. А боттарының аъш-чем курлавырынга олар чигзинмейн турарын чугаалаан.

Тывавыстың бай-байлак, дүжүткүр хову-шөлдери аңаа холун дээртип, дузазын хараан кижилерге кежиин болурчогууру-биле хайырлап турарын билир бис. Амыдырал дээш кызымак, ажыл-ишчи кижилер бар, олар кайда-даа көскү, ынчалза-даа ындыгларның хөй нуруузун тус черниң чурттакчылары төлээлээн болза деп күзелдиг мен.

Чимисмаа МОНГУШ.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

КИРЖИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүне албанының Тыва Республика талазы-биле департаментизи болгаш Кызыл хоорайда Чонну ажылга хаара тудар төп Тыва Республиканың Кадрлар политиказының болгаш Күш-ажыл болгаш социал политика яамылары-биле кады **сентябрь 30-де 10.00 шакта** "Тыва тудуг" трестиң хуралдаар залынга дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң доозукчуларынга база Кызыл хоорайда чонну ажылга хаара тудар төпте учетта турар, ажылдавайн турар инвалидтерге **ЯРМАРКАНЫ** эрттирер.

Ярмаркага яамыларның, ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчуларын чалаар, олар өөредилге черлериниң доозукчуларының ажылдап болур черлерин саналдаар, инвалидтер бүдүрүлгелериниң кылыгларын делгээр болгаш садарын организастаар.

Ярмаркага идепкейлиг киржиринче күзелдиг бүгү кижилерни чаладывыс. Делгелге-садыглаашкынга киржир чагыгларны **сентябрь 29-ка** чедир Кызылда Чонну ажылга хаара тудар төпке хүлээп алыр.

Адрези: Красноармейская, 76, телефону 1-12-00.
Кочетов кудумчузу, 35, телефону 1-11-57.

"ЭХНАТОННУ" ОЮП ЭРТПЕҢЕР!

Бисте шоодай чигирниң өртээ 800 рубль, он шоодайдан хөйнү садып алыр болза, бир шоодайның өртээ 780 рубль болур. Бирги сорттуң далганы шоодайныы 350 рубль, тоннадан хөйнү садып алыр болза, шоодайныы 330 рубль. Шоодай оодурба 73 рубль. Бир кг гречка 17 рубль, рис 11,5 рубль, печенье болгаш пряниктер 19 рубль 30 көпеектен өрү (кг), карамель 33 рубльден өрү, шоколад конфеталар 55 рубль(кг), калбак шоколадтар 8 рубль, үнүш үзү 31 рубльден өрү.

Адрези: Переулок Загородный, 19 "а"
"Эхнатон" бааза, склад 3.

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100,
ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор —1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—1-18-10, компьютер төвү—1-03-90, культура, өөредилге килдизи—1-03-88, чагаа килдизи—1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09, тел/факс (394-22)1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7277. Чагыг 112.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массальг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның тӯружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгтынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.